

Madeleine Löfmarck

Förfalskningsbrotten m. m.

Juristförlaget
Stockholm

Denna digitala version av verket är nedladdad från juridikbok.se.

Den licens som tillämpas för de verk som finns på juridikbok.se är **Creative Commons CC BY-NC 4.0**. Licensvillkoren måste följas i sin helhet och dessa finner du här <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/legalcode.sv>

Sammanfattningsvis innebär licensen följande:

Tillstånd för användaren att:

- Kopiera och vidare distribuera materialet oavsett medium eller format
- Bearbeta och bygga vidare på materialet

Villkoren för tillståndet är:

- Att användaren ger ett korrekt erkännande, anger en hyperlänk till licensen och anger om bearbetningar är gjorda av verket. Detta ska göras enligt god sed.
- Att användaren inte använder materialet för kommersiella ändamål.
- Att användaren inte tillämpar rättsliga begränsningar eller teknik som begränsar andras rätt att göra något som licensen tillåter.

Se även information på

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.sv>

Madeleine Löfmarck

Förfalskningsbrotten m. m.

Tredje upplagan, 1986

Stiftelsen Juristförlaget
vid Stockholms Universitet

© Madeleine Löfmarck
Stiftelsen Juristförlaget vid Stockholms Universitet
Tredje upplagan, 1986

ISBN 91-7598-154-8
GOTAB Stockholm 1986

Förord till tredje upplagan

Detta kompendium har kommit till därför att framställningen i brottsbalkskommentaren av brotten i BrB 14 kap. och slutet av 15 kap. nu har blivit så komplicerad att den knappast lämpar sig som kurslitteratur. Den har också blivit synnerligen omfattande: i den senaste upplagan av band II (5, 1982) behandlas BrB 14 kap. och 15 kap. 10–15 §§ på 114 sidor.

Även den här framställningen kan säkert anses ”svår”. I denna tredje upplaga har jag på några punkter utvecklat framställningen något för att göra den mera lättillgänglig. Lagändringar och nya rättsfall har påkallat en del förändringar och tillägg i texten sedan den första upplagan. En kommentar till bestämmelsen om osann och vårdslös försäkran i 15 kap. 10 § har tillfogats.

I kompendiet behandlas inte varje paragraf i detta avsnitt av BrB. De studerande i ämnet straffrätt på juristlinjen skall läsa *lagtexten* noggrant och således känna till även de brott och övriga lagrum som inte kommenteras i kompendiet. Straffbestämmelserna i BrB 15 kap. 1–9 §§ behandlas på annat ställe i kurslitteraturen.

Stockholm i maj 1986

Madeleine Löfmarck

Innehåll

Förkortningar	7
Inledning	9
14 kap. Förfalskningsbrotten	11
Urkunds förfalskning	13
Urkundsbegreppet	13
Subjektiv täckning	18
Det brottsliga förfarandet	18
Framställa falsk urkund	19
Ändra eller utfylla (äkta) urkund	28
Subjektiv täckning	28
Fara i bevishänseende	29
Subjektiv täckning	31
Undertryckande av urkund	32
Penningförfalskning och olaga spridande av efterbildning	34
Märkesförfalskning	36
15 kap. Om mened, falskt åtal och annan osann utsaga	39
Osann och vårdslös försäkran	39
Osant intygande	40
Missbruk av urkund	46
Tillbakaträdande	48
Rättsfall	49
Sakregister	49

Förkortningar

BrB	Brottsbalken
f.	Och följande sida
ff.	Och följande sidor
HD	Högsta domstolen
HovR	Hovrätten
HR	Häradsrätten
JO	Justitieombudsmannen
Ju	Justitiedepartementet, kommitté
KBrB II ^{3.5}	Beckman m. fl., Brottsbalken jämte förklaringar, II (3 uppl. 1973, 5 uppl. 1982)
NJA	Nytt Juridiskt Arkiv, avd. I
RB	Rättegångsbalken
Rf-komp.	Rättsfallssamling i straffrätt sammanställd av Madeleine Löfmarck
RH	Rättsfall från hovrätterna
RR	Rådhusrätten
RÅ	Riksåklagaren
SRK	Straffrättskommittén
SvJT	Svensk Juristtidning
SvJT rf.	Svensk Juristtidning, rättsfallsavdelningen
TF	Tryckfrihetsförordningen

the first of these is the fact that the
the second is the fact that the
the third is the fact that the
the fourth is the fact that the
the fifth is the fact that the
the sixth is the fact that the
the seventh is the fact that the
the eighth is the fact that the
the ninth is the fact that the
the tenth is the fact that the

Inledning

13, 14 och 15 kapitlen i brottsbalken behandlar en särskild grupp av brott kallad "brotten mot allmänheten". Det utmärkande för de brotten är att något särskilt rättssubjekt inte behöver kunna utpekas som skadelidande. Fullbordat brott föreligger redan när man kan konstatera en risk för skada. I brottsbeskrivningarna uppställs i regel krav på *fara* av visst slag.

Skälet till den här konstruktionen är att handlingssätten som sådana har betraktats som straffvärda, mer eller mindre oavsett konsekvenserna i det konkreta fallet. Att endast fara för skada och inte inträffad skada behöver styrkas innebär ju en mera långtgående kriminalisering – fler fall täcks av straffbuden. I det här syftet kan lagstiftaren använda sig av olika tekniska metoder, beroende på hur långtgående kriminaliseringen anses böra vara:

- 1) Ibland krävs att gärningen verkligen har förorsakat en fara; åklagaren måste alltså kunna bevisa detta. Brottet kräver då *konkret* fara.
- 2) Andra brottsbeskrivningar anger att det räcker att gärningen till sin typ är farlig; åklagaren behöver inte kunna visa att fara verkligen har uppstått i det konkreta fallet. Brottet kräver *abstrakt* fara.
- 3) Ibland utsägs i brottsbeskrivningen ingenting alls om framkallande av fara. Ett visst handlingssätt anges som straffbart utan någon begränsning. Bakom den konstruktionen ligger uppfattningen att allt handlande av detta slag är farligt och därför obetingat straffvärt. Sådana brott kallas (rena) handlingsdelikt.

Av dessa konstruktioner innebär den sistnämnda den mest omfattande kriminaliseringen. Brott med abstrakt fara täcker ett mer begränsat område och brott med konkret fara innebär en ännu större begränsning. De konkreta farebrotten står närmast de s. k. skadebrotten – brott som kräver inträffad skada – på "skalan": skadebrott – konkreta farebrott – abstrakta farebrott – handlingsdelikt.

De tre förstnämnda brottstyperna, skadebrott och konkreta och abstrakta farebrott, brukar sammanfattas med termen *effektbrott*, därför att de innehåller krav på effekt av något slag (effektrekvisit), i motsats till gruppen handlingsdelikt.

Förfalskningsbrotten och de brott i BrB 15 kap. som rör urkunder (10–13 §§) är konstruerade som farebrott. Detta medför alltså dels att fullbordat brott föreligger på ett "tidigt" stadium, dels en minskad bevisbörda för åklagaren beträffande konsekvenserna av ett visst handlande.

Brotten mot allmänheten utgjorde år 1984 drygt 1,5 % av de anmälda brotten mot brottsbalken. 2 739 fall av urkundsförfalskning anmäldes, vilket kan jämföras med det totala antalet brottsanmälningar enligt 14 kap., 3 261. Urkundsförfalskning är ungefär lika frekvent som t. ex. förskingring och gäldenärsbrott men vida ovanligare än bedrägeri, som anmäldes i närmare 80 000 fall.

14 kap. Förfalskningsbrotten

Liksom 13 och 15 kap. fick detta kapitel sin gällande utformning genom 1948 års strafflagsreform. Därmed slutfördes det redan vid 1942 års reform inledda arbetet på att skilja ut förfalskning som en från förmögenhetsbrotten helt skild brottstyp. Man strävade efter att fastställa denna kriminaliserings egenart och ange vad som motiverade straffbestämmelserna. Det heter i motiven att man skall skydda allmänhetens tilltro till vissa typiska bevismedel, föremål som regelmässigt fyller en bevisande funktion och som kan missbrukas och förvanskas.

Vad som inte direkt utsägs i motiven men som torde ligga i hänvisningen till allmänhetens tilltro kan kanske förklaras så här:

I en enkel samhällsform klarar man sig i stort sett med "omedelbar kommunikation" – man talar med varandra. Redan i en sådan samhällsform finns dock ett behov av symboler för meddelanden med om- och eftervärld. I ett utvecklat samhälle krävs definitivt andra metoder att "medelbart" förmedla information och överhuvud taget kommunicera: man fixerar utsagor på olika sätt, vanligen i skrift, numera också genom bandupptagning och med andra tekniska metoder. Det man då åstadkommer lider emellertid av en klar brist i jämförelse med det omedelbart framförda budskapet: mottagaren kan inte med egna sinnen konstatera vem det är som "talar". Han får förlita sig på uppgiften härom i själva skriften etc. Denna utgångspunkt för värderingen av budskapet, uppgiften om utställare/upphovsman, måste förstärkas på något sätt, om den här helt nödvändiga kommunikationsformen skall kunna fungera och bli accepterad. Den förstärkningen utgör straffbestämmelserna om förfalskning. Dessa riktar sig just mot gärningar som resulterar i att bevismedel blir oriktiga vad utställarangivelsen beträffar – blir *falska*. Resonemanget leder alltså fram till lagens "nyckelord", falsk, och det bör hållas i minnet vid genomgången av de rekvisit som anger straffbart förfaringsätt vid de olika brotten. Vi återkommer således härtil i det följande.

För att klargöra förfalskningsbrottens ställning i förhållande till bedrägeri och andra förmögenhetsbrott avskildes *begagnandet* av det falska bevismedlet från själva förfalskningen. Begagnandet utgör ofta

ett förmögenhetsbrott. Har en förfalskning utgjort medel för ett förmögenhetsbrott (bedrägeri, förskingring, oredlighet mot borgenärer) bedöms det i regel som s. k. verklig lagkonkurrens, dvs. man dömer bara för ett brott, förmögenhetsbrottet, men låter detta bli av högre svårhetsgrad än det skulle ha utgjort i och för sig. Vidare rubricerar man gärningen som "grovt (bedrägeri) medelst (urkunds)förfalskning" och man brukar citera båda de ifrågakommande lagrummen (t. ex. 9:3 och 14:1).¹ Är undantagsvis trots förfalskningen förmögenhetsbrottet mindre allvarligt kan dock en annan bedömning väljas; man dömer då för både förfalsknings- och förmögenhetsbrottet (t. ex. 14:1 och 9:1) i s. k. brottskonkurrens.² Trots att domen då avser två brott är den mildare i det praktiskt viktigaste hänseendet: minimum i strafflatituden blir enligt reglerna om straffmätning vid brottskonkurrens i BrB 26:2 fängelse fjorton dagar vid bedömningen urkunds-förfalskning och bedrägeri (14:1 och 9:1), medan den vanliga rubriceringen (9:3) ger minimum sex månaders fängelse.

I 14 kap. regleras gärningar som *inverkar på utställarangivelsens riktighet*. Manipulationer som *enbart påverkar innehållets sanningshalt* har inte tagits upp där.³ Vissa sådana förfaranden med en kategori bevismedel – urkunder – straffbeläggs i slutet av 15 kap. Den här uppdelningen svarar mot vad man i teorin kallar materiell respektive immateriell förfalskning. Bara den förra utgör förfalskning enligt svensk rätt. Skillnaden mellan å ena sidan falska bevismedel och å den andra äkta men osanna bevismedel är alltså grundläggande för systematiken i lagen. *Falskt* är ett bevismedel när det *icke i allo härrör från den som det ger sken av att härröra från*. Den definitionen ges inte i lagtexten men finns i straffrättskommitténs (SRK:s) betänkande, som låg till grund för 1948 års reform.⁴ En som sjukintyg betecknad handling med innehålllet att X lider av svårartade ryggbesvär och undertecknad "leg. läkare Y" är falsk om den har utställts av annan person än Y (och utan dennes "samtycke"; se om denna inskränkning i straffansvaret nedan s. 19 ff.) Handlingen är däremot äkta om Y verkligen har utställt den. I det senare fallet kan det istället vara fråga om ett osant intygande, alltså brott enligt 15 kap: X är t ex. en (frisk) god vän till Y, som har förmått Y att utfärda ett osant intyg.

De i 14 kap. skyddade bevismedlen är: urkunder, signaturer på konstverk m. m., gällande sedlar och mynt, offentliga eller för allmänheten avsedda värdemärken, offentlig kontrollmärkning och s. k. fasta märken. Andra föremål som kan ha tillfällig bevisbetydelse, t. ex. i en rättegång, har inte ansetts kräva särskilt straffskydd utöver stadgan-

¹ Annat gäller för brottet penningförfalskning, se nedan s. 35 f.

² Se fallet NJA 1972 s. 643 (Rf-komp.), varom nedan s. 16 f.

³ Undantag: se om märkesförfalskning nedan s. 37.

⁴ SOU 1944:69 s. 261.

dena om bevisförvanskning (15:8), skyddande av brottsling (17:11) etc. Uppdelningen i olika kategorier (skilda brott) efter bevismedlets art motiveras av att skyddsbehovet har bedömts vara olika. En mera enhetlig behandling har därför inte ansetts möjlig och lämplig. Straffstadgandena har emellertid många gemensamma drag. Äkthetsbedömningen görs i princip på samma sätt beträffande de olika typerna av bevismedel, varvid t.ex. *behörighetens* betydelse är densamma genom hela kapitlet. *Fara i bevishänseende* är en förutsättning för ansvar i de flesta straffbuden och har i viss mån samma innebörd. Vad som anförs i avsnittet om urkunds förfalskning, där frågorna först möter, är därför delvis tillämpligt även beträffande de följande straffbuden i 14 kap. Detta är en orsak till att brottet urkunds förfalskning har fått ett jämförelsevis mycket stort utrymme i dessa anteckningar.

Urkunds förfalskning

1 §

Den som, genom att skriva annan, verklig eller diktad, persons namn eller genom att falskeligen förskaffa sig annans underskrift eller annorledes, framställer falsk urkund eller ock falskeligen ändrar eller utfyller äkta urkund, dömes, om åtgärden innebär fara i bevishänseende, för *urkunds förfalskning* till fängelse i högst två år.

Såsom urkund anses protokoll, kontrakt, skuldebrev, intyg och annan handling, som upprättats till bevis eller eljest är av betydelse såsom bevis, så ock legitimationskort, biljett och dylikt bevismärke.

Brottsbeskrivningen består av tre moment eller rekvisit. För det första skall objektet för eller produkten av den straffbara gärningen vara av visst slag: en "urkund". Vidare anges det straffbara tillvägagångssättet; det väsentliga är där ordet "falskt"/"faskeligen" med dess redan berörda innebörd. Till sist krävs att åtgärden skall innebära "fara i bevishänseende". Detta tredje rekvisit karaktäriserar brottet som ett farebrott. Den lagtekniska innebörden av detta har jag berört i inledningen. Vad rekvisitet betyder konkret för omfattningen av straffansvaret skall diskuteras närmare nedan.

Urkunds begreppet

Här möter alltså för första gången det i 14 kap. och i slutet av 15 kap. återkommande uttrycket "urkund". Det utgjorde en nyhet då det infördes vid 1948 års reform. Tidigare angavs i lagen en rad olika kategorier av handlingar och märken, skyddade i olika straffbestämmelser. Detta kasuistiska skrivsätt ledde till praktiska svårigheter vid val av rätt lagrum och till "luckor i lagen".

Paragrafens andra stycke ger exempel på olika urkunder men ingen definition av begreppet. Det framgår dock därav att uttrycket täcker två typer av föremål: handlingar och bevismärken. Här ges belysande exempel på vad som är det ena och det andra. Ytterligare exempel på urkunder av typen handling finns i 3 § (obligation, aktiebrev, inteckningshandling), andra urkunder av typen bevismärke nämns i 2 § (kassakvitto, kontramärke e. d. mottagningsbevis).

Handlingar är i regel skrifter, framställda för hand eller mer eller mindre maskinellt. Det karaktäristiska är innehållet, utsagan, av SRK kallat "föreställningsinnehållet". En handling återger en utsaga, i regel i skrift, men andra metoder finns: till handlingar förs här, liksom i TF (2 kap. 3 §), "upptagning som kan läsas, avlyssnas eller på annat sätt uppfattas endast med tekniskt hjälpmedel".

Lagen skiljer mellan handlingar och märken. Skillnaden har bl. a. med utförligheten att göra. Även ett märke har ett "föreställningsinnehåll", men detta framgår inte direkt av märket utan är helt eller delvis underförstått, uttryckt med tecken, förkortningar e. d. Märken används i sammanhang där de som berörs ändå förstår innebörden och betydelsen. Innehållet kan därför delvis underförstås. Gränsen handlingar - märken är naturligtvis flytande i detta hänseende. Vid den straffrättsliga bedömningen vållar detta dock inte några bekymmer. Den kategori märken som ligger närmast handlingarna bildar nämligen tillsammans med dessa gruppen "urkunder" som behandlas enhetligt. Det är de märken som på ett självständigt sätt kan fungera som bevis, som äger ett, låt vara ofullständigt uttryckt, "föreställningsinnehåll": *bevismärken*. Bevismärkena måste skiljas från andra slags märken, som inte utgör urkunder i lagens mening.

I 14:7 straffbeläggs som märkesförfalskning vissa åtgärder dels med värdemärken, dels med kontrollmärken. Redan här måste dessa märkestyper kort beröras. *Värdemärken* är frimärken, beläggningsstämplar¹ m. fl. märken med ett ekonomiskt värde som gör dem i vissa avseenden jämförbara med pengar. Denna karaktär ger ett speciellt behov av straffskydd. *Kontrollmärken* utsäger något om föremål som de har anbragts på: justeringsmärken på mått och vikt, metallstämplar, S-märken på elektrisk apparatur, registreringsskyltar på motorfordon liksom de på skyltarna anbragta s. k. kontrollmärkena (!)² Även det märkta föremålet anses behöva skydd mot ändringar – därav den speciella regleringen.

Anonyma skrifter etc. är inga urkunder. Både handlingar och bevismärken måste, för att utgöra urkunder, ha en bestämbar utställare.

¹ Stämpelmärken som sätts på handlingar för att visa att stämpelskatt eller expeditionsavgift har erlagts.

² Se fallet NJA 1977 s. 259.

Enkla nummerlappar, som säljs i allmänna handeln, är därför inga urkunder. Egenhändig underskrift krävs dock inte; en urkund behöver inte vara försedd med någon underskrift överhuvud taget. Det räcker att utställaren t. ex. framgår av innehållet. Vidare räcker det att han eller hon kan bestämmas som någon i en bestämd grupp människor, t. ex. de intagna på en viss kriminalvårdsanstalt. Att kravet är så lågt ställt förklarar väl att frågan vad som är en helt anonym skrift, och således inte någon urkund, inte har ställts på sin spets i refererad praxis. Kravet som sådant är en naturlig konsekvens av den ovan beskrivna grunden för kriminaliseringen: det gällde att förstärka (garantera) uppgiften om utställare, och om den uppgiften saknas finns inget sådant skyddsbehov.

Kravet på att en utställare skall kunna fastställas leder till att en urkund kan beskrivas som *återgivandet av ett föreställningsinnehåll + en uppgift om utställaren*. Därmed är också sagt att begreppet urkund egentligen inte ligger på samma "plan" som handlings- och märkesbegreppen. En handling eller ett bevismärke innehåller ofta flera urkunder, utsagor från olika personer. Ibland kan detta lätt konstateras, såsom beträffande ett skuldebrev med en på samma papper tecknad borgensförbindelse: urkund nr 1 är skuldebrevets text jämte gäldenärens underskrift, urkund nr 2 är borgensmannen skriftliga åtagande jämte hans underskrift. Det är inte ovanligt att innehållet i en urkund är underförstått och att denna enbart består av en namnteckning (fråga är således om ett bevismärke): raden av indossament på baksidan av en check utgör lika många urkunder som namn.³ En postanvisning är från början en blankett – ingen urkund⁴ – men blir en urkund då den ifylls av avsändaren. Den urkunden utgörs av innehållet att visst belopp avsänds till viss adressat och av avsändarens namn som utställarangivelse. Vid postbehandlingen tillkommer ytterligare en urkund: postverkets. När adressaten kvitterar ut beloppet skapas ytterligare en urkund: kvitteringen, som består av förklaringen härom jämte adressatens namnteckning. I stämningsansökningar och i domskäl bör detta förhållanden beaktas. Den som kvitterar ut belopp i oriktigt namn bör inte påstås ha falskeligen utfyllt en urkund; han har framställt en (ny) falsk urkund. Om man inte förstår urkundsbegreppet på detta sätt kan det ibland vara svårt att överhuvud taget komma till rätt straffbud. En jur. stud. som i en lärares namn för in ett betyg i ett ännu inte tenterat ämne i sin tentamensbok intygar inte bara något osant i en urkund, utan han framställer en ny urkund till de redan i tentamensboken av olika lärare

³ Lagmotiven klargör inte, men motsäger inte heller det här betraktelsesättet, utan vilket lagstiftningen inte synes kunna förklaras. Det kan vara av intresse att en ledamot av HD, justitierådet Nils Mannerfelt, i SvJT 1975 s. 557 har anförut att han delar detta synsätt.

⁴ Se däremot om förtryckta, hålstansade inbetalningskort nedan s. 16 f.

(med eller utan amanuensers hjälp) framställda urkunderna. Hans urkund är falsk och han kan dömas, inte för osant intygande⁵, utan för urkundsförfalskning.

Fotografier och andra bilder utgör inte urkunder. Handlingsbegreppet har här inte samma vidsträckta innebörd som i TF (2 kap. 3 §), där det även talas om framställning i bild. Det sammanhänger med vad som ovan har anförts om grunden för den här kriminaliseringen: ett fotografi ersätter inte mänskligt tal på samma sätt som en skrift eller ett magnetband. Emellertid skyddas ändå ofta fotografier genom straffbestämmelsen om urkundsförfalskning, nämligen då de ingår som beståndsdelar i en urkund, t. ex. ett pass eller ett körkort. Fotografiet utgör då en del av den urkundens innehåll, genom att ersätta en muntlig beskrivning av den berättigades utseende. Att enbart ändra eller byta ett fotografi i ett pass är fullt tillräckligt som förfalskningsåtgärd ("falskeligen ändra äkta urkund"). En annan sak är att fara i bevishänseende kanske inte har uppkommit redan genom denna åtgärd. Då kan det bli fråga om ansvar för försök.⁶

I beskrivningen av urkunder i andra stycket av 14:1 finns en relativsats: "som upprättats till bevis eller eljest är av betydelse såsom bevis". Detta låter som ett krav utöver de redan nämnda (föreställningsinnehåll + utställarangivelse), nämligen att innehållet skall vara av visst *kvalificerat* slag för att det skall vara fråga om en urkund. Motiven ger emellertid inget stöd för att det skulle förhålla sig så. Istället framgår det att fall som inte är straffvärda på grund av att urkundsinnehållet är utan all betydelse som bevis skall avskiljas genom kravet på fara i bevishänseende. Det förhållandet att kravet inte ligger i själva urkundsbegreppet har viss praktisk betydelse. Bedömningen av en urkunds bevisvärde kan ju utfalla olika vid olika tidpunkter, och i fråga om ansvar för brukande av falsk urkund enligt 14:9 är kravet på fara i bevishänseende knutet till brukandet, inte förfalskningsåtgärden. Som nedan diskuteras är kravet på bevisbetydelse, sådant detta lagts in i rekvisitet fara i bevishänseende, mycket lågt ställt. Någon kvalificerad bevisbetydelse, utöver minimal "meningsfullhet", krävs inte. Bör då inte ett längre gående krav läsas in i själva urkundsbegreppet?

Den frågan var aktuell i fallet NJA 1972 s. 643 (Rf-komp.). Den tilltalade hade betalat in för lågt belopp i parkeringsbot genom att ändra de förtryckta och hålstansade inbetalningskortens beloppsangivelse. TR ogillade åtalet i förfalskningsdelen med motiveringen att inbetalnings-

⁵ Detta skulle förutsätta att *hela tentamensboken* var urkunden för brottet. Osant intygande kan dock endast begås av urkundsutställaren själv; se om detta nedan s. 41.

⁶ Se härom nedan s. 29 f.

kortet inte var någon urkund innan det hade postbehandlats. Tydligt ansåg man inte att förekomsten av förtryckt text och hålstansning gjorde kortet till något mer än en blankett. HovR däremot konstaterade att man kunde få fram ett innehåll (ett nummer ledde till parkeringsanmärkningen med dess uppgifter) och att utställaren av detta innehåll kunde bestämmas (Rikspolisstyrelsen). Av detta drog HovR slutsatsen att korten utgjorde urkunder. Ingenting anfördes om ett krav härutöver på bevisbetydelse; med tanke på relativsatsen i 14:1 andra stycket kunde man förväntat sig en hänvisning till inbetalningens speciellt betydelsefulla karaktär av verkställighet av påföljd. HD ansåg i likhet med HovR förfarandet utgöra urkunds-förfalskning. Inledningsvis konstaterar HD visserligen att

”systemet med parkeringsbot utgör en genom lag och tillämpningsföreskrifter noggrant reglerad form för ingripanden mot vissa parkeringsföreseelser”.

Längre fram anförts vidare att korten i flera sammanhang var av betydelse som bevis. Men vad man då pekar på är inte karaktären av verkställighet av påföljd, utan förhållanden som gäller alla förtryckta inbetalningskort för maskinell läsning: det i klartext angivna beloppet anger vad som skall betalas in för att kortet skall få användas för sitt ändamål, och det genom hålstansning angivna beloppet visar vad som har betalats in. Något krav på kvalificerad bevisbetydelse för att ett föremål skall utgöra en urkund kan alltså knappast utläsas ur domen.

Det kan diskuteras om den här domen skall tillmätas prejudicerande betydelse i sådan utsträckning som domskälen antyder, nämligen beträffande ändringar i alla inbetalningskort med förtryck och/eller hålstansning. Kan man kriminalpolitiskt motivera ett så långtgående straffskydd för en av ekonomiska skäl vald uppbördsmetod? Kravet på fara i bevishänseende, som ju enligt motiven synes vara medlet för begränsning av straffansvaret vad innehållets bevisbetydelse beträffar, har – som nedan skall diskuteras – fått en så svag innebörd att det leder till en så omfattande kriminalisering.

Tryckta handlingar och bevismärken är urkunder enligt motiven. Det formella framställningssättet spelar ingen roll för urkunds-karaktären. Detta synsätt är helt klart i fråga om användning av skrivtekniska hjälpmedel av mer eller mindre avancerad art (från skrivmaskiner till telex). Problematiskt blir det när automatiken utnyttjas för uppteckningar så att det inte är naturligt att tala om en människa som utställare. Urkunds-begreppet kan visserligen tolkas så att dessa objekt omfattas, men äkthetsprövningen förutsätter en människa som utställare. Det är ju ersättningar för mänskligt tal som kräver skydd. I notisfallet NJA 1961 C 177 hade en vaktman haft i uppgift att vid patrullering vrida runt ett antal utplacerade nycklar i ett medhavt ur, varvid en pappskiva inuti

uret perforerades. Han underlät att gå sin vaktrond, öppnade uret och bytte ut pappskivan mot en annan skiva som han hade perforerat på förhand. I domskälen – mannen dömdes för urkundsförfalskning i förening med åsidosättande av tjänsteplikt – betecknas den riktigt utförda markeringen som en ”av anstaltsledningen gjord” markering; det var fråga om en kriminalvårdsanstalt. Ett sådant onaturligt resonemang var nödvändigt för att den isatta skivan skulle kunna betecknas som falsk (icke härrörande från den som den gav sken av att härröra från). Rättsläget för närvarande synes i avsaknad av prejudikat vara att domstolarna tänjer stadgandet om urkundsförfalskning till att täcka gärningar varigenom mer eller mindre automatiska uppteckningar förvanskas och även manipulationer med apparater som producerar sådana uppteckningar. Färdskrivardiagram, EKG, EEG och även olika produkter av data (utskrifter, hålkort, mikrofilm) etc. behandlas som urkunder. Svårigheterna att använda den vanliga äkthetsbedömningen borde nog här anses påkalla lagändring.

Subjektiv täckning

Ansvar för medverkan (gärningsmannaskap, anstiftan eller medhjälp) till urkundsförfalskning förutsätter inte att den åtalade själv har uppfattat objektet som en urkund. Uppsåt föreligger i detta avseende om han har känt till att föremålet haft de egenskaper som enligt lagen gör det till en urkund.

Det brottsliga förfarandet

Ovan har sagts att begagnande inte krävs för fullbordat förfalskningsbrott. Rekvisitetet fara i bevishänseende är den rest vi har av den äldre rättens krav att falsifikatet skulle ha använts ”sig eller annan till nytta eller att därmed skada göra”. Begagnandet utgör i regel ett straffbart förmögenhetsbrott, varvid förfalskningen blir en försvårande faktor. Det brottsliga förfarandet vid urkundsförfalskning beskrivs nu som två alternativa metoder att åstadkomma en falsk urkund: framställa falsk urkund respektive falskeligen ändra eller utfylla äkta urkund.

Praktiskt sett kan alltså förfalskningen tillgå på två sätt. Förövaren kan framställa en urkund med användande av ett tomt papper, en blankett eller en handling som redan innehåller en eller flera urkunder, till vilka han fogar en ny; han har alltså inte någon urkund som utgångsmaterial. I det andra fallet har förövaren tillgång till en urkund, som han ändrar eller utfyller. Slutprodukten skall i båda fallen vara en falsk urkund.

Lagtexten talar om ändring av äkta urkund, men detta anses inte hindra att den som ändrar en från början falsk urkund, t. ex. ett helförfalskat pass, döms för urkundsförfalskning. Det väsentliga är att en falsk urkund åstadkoms.

Det kanske bör påpekas att definitionen på en falsk urkund, en urkund som inte i allo härrör från den som den ger sken av att härröra från, är tillämplig också i fråga om ändring och utfyllande. Efter en sådan åtgärd härrör ju urkunden i viss utsträckning från den som har utfört ändringen respektive utfyllandet, dvs. inte *i allo* från den angivne (ursprunglige) utfärdaren.

Framställa falsk urkund

Det första tillvägagångssättet exemplifieras i lagtexten. Först nämns skrivande av annan, verklig eller diktad, persons namn. Att använda oriktigt namn när man utställer en urkund måste i princip anses innebära förfalskning, trots att som nedan närmare skall diskuteras vissa sådana förfaranden förs till ett annat straffbud, osant intygande. Detta är ju den kanske vanligaste förfalskningsmetoden.

En viktig reservation måste dock göras för dessa situationer. Den gäller också vid den andra huvudtypen av förfalskningsåtgärd och den gäller oberoende av typen av skyddat bevismedel, dvs. även vid annan förfalskning än urkundsförfalskning. Det brukar anföras att *samtycke utesluter ansvar för förfalskning*. Den som undertecknar en handling i annans namn begår ingen förfalskning om han har namnbärandes samtycke härtill. Att post och bank kan vägra acceptera en sådan, med stöd av muntlig fullmakt utfärdad handling är något som förklaras av försiktighetshänsyn – inte av att förfarandet skulle vara brottsligt som förfalskning. Egenhändig namnteckning krävs ju också i många sammanhang, som t. ex. vid upprättande av testamente. Att annan har undertecknat handlingen med namnbärandes samtycke kan i sådana fall föranleda ogiltighet. Förfalskningsansvar kommer ändå inte i fråga.

Samtycke är emellertid här en olycklig och missvisande term. Samtycke utgör ju en s. k. allmän objektiv ansvarsfrihetsgrund, verksam vid vissa brott. Straffbestämmelserna får då läsas med den reservationen att, även om de är uppfyllda såväl objektivt som subjektivt, ansvar inte kan utdömas om samtycke föreligger. Samtycke tillerkänns i viss utsträckning sådan verkan vid brotten mot enskild (BrB 3–12 kap). Det är däremot klart att samtycke *inte* fungerar som allmän objektiv ansvarsfrihetsgrund vid de s. k. brotten mot allmänheten, dit förfalsk-

ningsbrotten ju hör. Hur förklaras då det nyss angivna förhållandet?

Straffbudet innehåller ett rekvisit enligt vilket en falsk urkund skall ha åstadkommits. Falsk är urkunden om den inte i allo härrör från den som den ger sken av att härröra från. Det väsentliga är då inte vem som har hållit i pennan utan vem som står bakom urkunden i "andligt" avseende. "Härrör från" i definitionen betyder alltså inte "skrivits av" utan "i andligt avseende härrör från". En urkund som har utfärdats i A:s namn, men där B med A:s samtycke har framställt hela urkunden eller i alla fall underskriften, är en urkund från A, trots den bristande egenhändigheten. Den är alltså inte falsk. Huruvida B har angivit företrädandeförhållandet eller inte spelar ingen roll i det här avseendet. Att samtycke friar från förfalskningsansvar följer således direkt av ett brottsrekvisit; samtycke innebär här en brist i objektiv täckning, inte någon allmän objektiv ansvarsfrihetsgrund.

En jur. stud. som har uppmanats att kryssa för en frånvarande kamrats namn på närvarolistan vid en obligatorisk seminarieövning begår inte urkundsförfalskning om han följer uppmaningen. Föremålet för hans åtgärd är en urkund, som består av kamratens namn och en med ett kryss uttryckt förklaring att denne har varit närvarande vid ett visst undervisningstillfälle. I princip gör ett kryss av annan än namnbäraren urkunden falsk. Men om namnbäraren har lämnat sitt samtycke härrör urkunden från honom i andligt hänseende, dvs. den är äkta. – Hur man istället bör bedöma sådant icke önskvärt handlande kan diskuteras. Riktigast synes vara att anse att den frånvarande upprättar en urkund – med ett "mänskligt redskap" – som är osann. Men uppgiften avser då möjligen endast hans egna angelägenheter och är därmed inte brottslig. Den som kryssar för kan då inte heller dömas för medhjälp.¹

I ett notisfall, NJA 1972 B 23, hade A kallats till blodprovstagning för faderskapsbestämning men sänt B i sitt ställe. B inställde sig till blodprovstagning och uppgav sig vara A. Så småningom avkrävdes B en namnteckning på en blankett som ifylldes av den provtagande läkaren. B skrev då A:s namn. Åtalad för anstiftan av grov urkundsförfalskning invände A att han inte hade känt till att en namnteckning skulle lämnas – alltså hade han inte uppsåtligt anstiftat B att förfalska. Om å andra sidan sådant uppsåt hade förelegat skulle ansvar för anstiftan av urkundsförfalskning ändå ha varit uteslutet. Då hade samtycke nämligen förelegat för B från A att teckna dennes namn! I HD justerade RÅ gärningsbeskrivningen till att avse anstiftan av osant intygande. Åtalet ogillades med motiveringen att uppsåtligt medverkan inte hade styrkts.

För att samtycke från den i urkunden angivne utställaren skall fria från

¹ Se om innebörden av att uppgiften inte får avse endast egna angelägenheter nedan vid 15:11.

ansvar för förfalskning krävs att det lämnas före eller i samband med urkundsframställningen. Ett samtycke i efterhand saknar verkan. Möjligen kan ett sådant dock få indirekt betydelse, nämligen som stöd för ett påstående om s. k. *hypotetiskt samtycke*. Därmed avses den inte ovanliga invändningen att namnbäraren visserligen inte hade lämnat sitt samtycke men om han blivit tillfrågad skulle han ha givit detta. Frågan hur en sådan invändning skall bedömas i förfalskningsmål har inte besvarats i förarbeten eller refererad HD-praxis. I ett opublicerat hovrättsfall hade en för urkunds förfalskning åtalad yngling invänt att hans mor, vars namn han hade tecknat på en växel i samband med ett bilköp, skulle ha samtyckt till att han skrev hennes namn om hon tillfrågats. Omständigheterna gav stöd för invändningen och åtalet ogillades. Ett hypotetiskt samtycke innebär emellertid varken brist i objektiv eller subjektiv täckning av kravet på en falsk urkund; om dessa fall inte anses straffvärda borde rekvisitet fara i bevishänseende tas som motivering för ansvarsfrihet. I hovrättsfallet RH 166:81 ogillades dock åtal för urkunds förfalskning på den grunden att den tilltalade hade *trott* att han skulle ha fått samtycke till skrivande av annans namn om han kunnat fråga namnbäraren. Det var klargjort att denna hans tro var felaktig, men det ansågs brista i subjektiv täckning.

Uttrycket samtycke är olämpligt inte bara genom oklarheten i förhållande till den objektiva ansvarsfrihetsgrunden. Vad man avser att avskilja från det straffbara området är fall där *behörighet* i civilrättslig mening föreligger. En urkund som A har framställt i B:s namn är äkta om A varit behörig att företräda B. Behörigheten sammanfaller i vissa situationer med befogenheten/uppdraget/samtycket, men ofta föreligger en vidare behörighet. I det senare fallet finns ett utrymme för förfaranden som medför skada. Skadan träffar den företrädde. Denne blir enligt civilrättens regler bunden av företrädarens handlande gentemot tredje man i god tro. I BrB 10 kap. straffbeläggs företrädarens gärning som förskingring, trolöshet mot huvudmän eller behörighetsmissbruk. Detta ansvar är uttömmande – något förfalskningsbrott föreligger inte. Urkunden blir bindande för den vars namn har använts – det är dennes urkund och den är äkta.

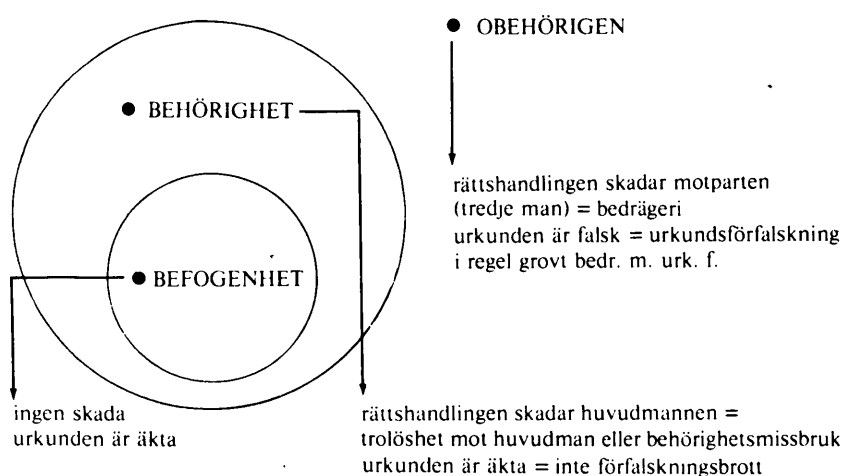
Används annans namn vid framställning av en urkund inom ramen för befogenheten, dvs. i enlighet med givet uppdrag eller samtycke, så är förfarandet naturligtvis rättsenligt ur förmögenhetsrättslig synpunkt. Detsamma gäller förfalskningsaspekten, helt oberoende av att egenhändighetskrav må ha uppställts t. o. m. i lag, såsom t. ex. aktiebolagslagen.

Om en urkund har framställts av A i B:s namn helt *obehörigt* kan det vara fråga om ett förmögenhetsbrott mot mottagaren av urkunden. Här har vi det typiska post- och bankbedrägeriet, där pengar kvitteras ut i oriktigt namn eventuellt med användning av annans legitimationshand-

ling.² Det är ett bedrägeribrott mot postverket respektive banken, som får stå skadan eftersom i princip ingen grund finns för krav mot den vars namn har använts. Denna straffrättsliga bedömning påverkas inte av att namnbäraren till följd av försummelse kan förpliktas att, i enlighet med en bestämmelse i t. ex. ett avtal om checkkonto, stå för förlusten. Bedrägeriet blir i regel grovt, eftersom framställandet av urkunden – kvitteringen – utgör förfalskning: behörighet föreligger inte, urkunden härrör inte från den uppgivne utfärdaren, den är falsk.

Ett fall som direkt har lösts i ett motivuttalande, och som framstår som ett undantag från den reglering jag har redogjort för här, är utfärdande av en urkund i annans namn med det osanna tillägget "genom (egna namnet) enligt uppdrag". Detta skall bedömas som osant intygande, inte urkundsförfalskning, trots att urkunden ger sken av att (i andligt hänseende) härröra från någon annan än den som den i själva verket härrör från. Tydligen har uppgiften om den egna identiteten ansetts göra förfarandet mindre allvarligt. Så ser man däremot inte på en obehörig firmateckning följt av den obehöriges egen signatur. Där anges firmanamnet vara det väsentliga, och förfarandet skall enligt motiven bedömas som förfalskning.

Här är ett försök att illustrera vad som nu har anförts:

² Se om ansvar för missbruk av urkund nedan s. 46 f.

De principer som nu redovisats i fråga om samtyckets verkan vid skrivande av annans namn har generell giltighet vid förfalskningsbrotten. Det blir alltså anledning att återkomma till dem.

Exemplet skrivande av annans namn i lagtexten förklarar kanske att hovrätten ogillade ansvarsyrkandet om urkundsförfalskning i fallet NJA 1959 s. 31. En Nils Andersson, som av misstag hade erhållit ett postgiROUTbetalningskort ställt till en annan Nils Andersson, kvitterade ut beloppet genom att skriva "Nils Andersson" på platsen för kvitteringen. Enligt hovrätten var detta inte förfalskning. Det ansåg däremot HD. Man tog där fasta på att kortet innehöll vissa uppgifter som utpekade den kvitterande som en bestämd Nils Andersson (en överstruken adress varifrån kortet hade eftersänts, anteckningen "Tjänste" etc):

"Genom kvitteringen å utbetalningskortet, av vilket tydligt framgick att det var ställt icke till Andersson utan till annan med samma namn, har Andersson givit kortet sken av att vara kvitterat av den rätte adressaten."

Andersson dömdes för grovt bedrägeri medelst urkundsförfalskning. – Vem som framstår som utfärdare av en urkund kan alltså inte bedömas enbart med hänsyn till det namn som har tecknats. Här talade andra uppgifter i handlingen³ för att den angivne utställaren var den rätte adressaten Nils Andersson medan den verkliga utställaren var den tilltalade Nils Andersson – urkunden härrörde inte från den som den gav sken av att härröra från. Den var falsk.

Namnidentitet föreligger naturligtvis sällan i praktiken. Men i vissa situationer kan ett vilseledande ske med användande av eget namn utan att sådan överensstämmelse föreligger. Att utfärda en check i det egna namnet på en blankett som avser annan persons checkkonto kan vara framgångsrikt – så länge fråga är om blanketter utan förtryckt namn på kontoinnehavaren. Det förfarandet har bedömts olika i praxis. En hovrätt bedömde inom loppet av tre månader ett sådant fall som grovt bedrägeri och grov urkundsförfalskning⁴ och ett annat sådant som enbart bedrägeri. I det senare fallet resulterade åklagarens framställning om fullföljd till HD i avslag från RÅ. Detta återgavs i ett cirkulär till landets åklagare⁵ och följden har blivit att dessa fall numera inte beivras som urkundsförfalskning.

I en speciell typ av fall där annans namn används i urkunder har gränsdragningen mellan urkundsförfalskning och brottet osant intygan-

³ Närmare bestämt i andra urkunder på samma papper som den urkund Andersson åtalats för att ha falskeligen framställt.

⁴ Bedömningen av konkurrensen berodde på att man tillämpade en då gällande regel om återfall.

⁵ RÅ:s cirkulär nr 138/1964.

de länge vållat svårigheter. Det är sådana där en person först har lämnat en osann muntlig uppgift om sitt namn och sedan, då han avkrävts namnteckning, vidhållit detta namn i skrift. SRK menade att ett sådant "öppet" handlande inte utgjorde förfalskning och formulerade bl. a. för de här fallen den första punkten i straffbestämmelsen om osant intygade: lämnande av osann uppgift om vem man är. Eftersom äktheten annars bedöms genom en jämförelse mellan urkundens egen uppgift om utställare och den verkliga utställaren – är dessa inte identiska är urkunden falsk – har domstolarna haft svårt att acceptera motivens linje att en sådan "öppen" namnunderskrift inte skulle göra urkunden falsk. Man har provat olika kriterier för en gränsdragning, bl. a. gärningsmannens "syfte" med åtgärden. HD synes genom en dom år 1966 (NJA 1966 s. 299) ha funnit en praktiskt användbar gränsdragning – som dock inte kan förenas med motiven och därför knappast medfört något tillfredsställande rättsläge. Fråga var i fallet inte om en öppet avlämnad underskrift utan om endossering av postväxlar i oriktigt namn för att dölja skattepliktig inkomst. Invändningen att endast osant intygande förelåg bemöttes inte med att fallet var av annan karaktär än de i motiven diskuterade och hittills i rättstillämpningen oklara "öppna" fallen. Det förefaller som om HD erkänner det omöjliga i att dra en objektiv gräns på det sätt SRK utgick ifrån när man i domskälen anför:

"Med hänsyn till beskaffenheten av de skriftliga handlingar, som var föremål för åtgärderna, måste hon . . . anses ha framställt falsk urkund . . .".

Här dömde man alltså för urkundsförfalskning istället för osant intygande med motiveringen att fråga var om i omsättningen betydelsefulla urkunder. Eftersom 14 kap. 2 § innehåller en bestämmelse om förvanskning av urkund, den ringa formen av urkundsförfalskning som kan komma i fråga särskilt när urkunden är av mindre vikt, har vi efter HD:s dom tydligen två i viss mån parallella straffbud: 14:2 och 15:11 första punkten. Den senare rubriceringen får dock förmodas kunna komma i fråga endast vid öppet avgivna namnunderskrifter och därutöver i de ovanliga fall då urkunden inte ger sken av att härröra från annan trots det oriktiga namnet (se om användande av antaget namn m. m. nedan vid 15:11). I fallet SvJT 1969 rf s. 33 underskrev en man ett föreläggande av ordningsbot med ett namn som han hade uppgett muntligen då han stoppats av polisen för att ha cyklat i mörker utan tänt lyse. HovR dömde för förvanskning av urkund varvid man använde samma formulering som HD i 1966 års fall för att konstatera att en falsk urkund åstadkommits.

Som ett andra exempel på framställande av falsk urkund nämns i lagtexten att "falskeligen förskaffa sig annans underskrift". Enligt motiven avses med detta det fallet att en underskrift avluras någon som är helt omedveten om att han undertecknar en sådan handling som det är

fråga om (t. ex. genom att texten har dolts med ett papper med annan text). Att någon t. ex. förmås underteckna en köpehandling efter att ha vilseletts om villkoren för köpet gör däremot inte underskriften "falskeligen förskaffad" – då är det enbart fråga om ett bedrägeribrott. Den här avgränsningen får praktisk betydelse dels genom att i det förra fallet, men inte i det senare, bedrägeribrottet bör bedömas som grövre än som motiveras av belopp och övriga omständigheter, dels genom de skilda konsekvenserna i civilrättsligt avseende: är underskriften på köpehandlingen falskeligen förskaffad kan denna inte göras gällande mot namnbäraren ens av godtroende medkontrahent (förfalskning är en s. k. stark ogiltighetsgrund). Är den däremot äkta kan den, trots bedrägeriet, grunda krav från en godtroende medkontrahent (ogiltigheten är svag).

Fall där falskeligt förskaffande av underskrift verkligen påstås ha skett är sällsynta i rättspraxis. Exemplet i lagtexten får ändå tillmätas en viktig roll vid tillämpningen av 14:1. Det utgör så att säga bekräftelsen på att äktheten skall bedömas på det sätt som här har hävdats. Den urkund på vilken en underskrift har förskaffats falskeligen är falsk, dvs. den härrör inte, trots den egenhändiga namnteckningen, från den som den ger sken av att härröra från. Vid äkthetsbedömningen skall den anses härröra från den som har lurat till sig underskriften – den "andlige" utställaren.

Det här synsättet tycks ha anammats i praxis när det gällt t. ex. telegrafering i oriktigt namn: avsändaren/beställaren har ansetts begå förfalskning och telegrammet alltså vara falskt, trots att den formelle framställaren, telegrafjänstemannen, varit riktigt angiven (genom signatur). Mera ovilliga har domstolarna varit att tolka straffbudet så i en under senare år ganska vanlig situation: någon ringer in ett recept till ett apotek i annans (läkares) namn⁶. Det har förekommit hovrättsdomar på urkundsförfalskning, där den inringande i domskälen anges ha framställt en falsk urkund med farmaceuten som ett "mänskligt redskap". Andra fall har bedömts som anstiftan av osant intygande: den inringande anses inte framställa någon urkund utan receptet betraktas som en farmaceutens urkund, vilken är äkta men osann.

Oklarheten i fråga om den rättsliga bedömningen av inringning av recept i annans (läkares) namn har nu föranlett lagstiftning. Sedan den 1 juli 1981 stadgas i 20 § 4 mom. läkemedelsförordningen (1962:701) ansvar för den som obehörigen ger sig ut för läkare, tandläkare eller veterinär för att få läkemedel utlämnade i strid mot vad som är föreskrivet, om gärningen inte är belagd med strängare straff enligt

⁶ Regelmässigt har här dömts för bedrägligt beteende i avseende på läkemedelsrabatten om läkemedlet lämnats ut. Dessförinnan föreligger försök, vilket inte är straffbart om bedrägeriet inte skulle blivit mer än ringa brott (9:11).

brottsbalken. Ansvariet omfattar även den som i sådan avsikt åberopar ett recept från en obehörig person. Straffet är böter eller fängelse i högst sex månader. Den uttryckliga subsidiariteten ger utrymme för viss tvekan även fortsättningsvis. De uttalanden som gjordes i lagstiftnings-ärendet torde utesluta en bedömning som urkundsförfalskning. Ansvar för anstiftan av osant intygande, som kunde komma i fråga om grovt brott (med strängare straffskala än specialbestämmelsens) anses föreligga, förutsätter att farmaceutens urkund verkligen är osann i den mening som avses i 15:11. Den frågan behandlas nedan vid 15:11.

Ett sammanhang där det andliga upphovsmannaskapet inte avgör äkthetsbedömningen är framställande av oriktiga *avskrifter*. Jag avser dels den situationen att något original motsvarande den föregivna avskriften överhuvud taget inte existerar, dels det fallet att en avskrift har "putsats" i förhållande till originalet t. ex. genom att betyg höjts. Motivuttalanden ger vid handen att det inte är urkundsförfalskning att bara framställa en sådan "avskrift", och skälet är att denna inte anses vara falsk. Vid äkthetsbedömningen beaktar man således inte det andliga upphovsmannaskapet – originalutställaren – utan det formella – avskrivaren –, och eftersom avskriften inte anger den senare oriktigt är den inte falsk. När avskrivaren tar det steg som ofta följer i hans brottsplan, att skaffa vidimation från någon annan eller själv teckna en sådan, föreligger dock ett fullbordat brott. Om han förmår annan att vidimera avskriftens överensstämmelse med ett original anses han ha begått anstiftan av osant intygande. Hans anstiftansansvar beror (liksom ovan i annat sammanhang har påpekats) inte av vidimantens eventuella ansvarighet; denne går fri från ansvar för osant intygande, som kräver uppsåt, om han har trott på uppgiften om överensstämmelse (att inte kräva att få se originalet är inte tillräckligt för ansvar), men anstiftaren kan ändå dömas. Väljer avskrivaren att själv ombesörja vidimationen får han antas skriva annans namn och alltså begå en urkundsförfalskning; skulle han vidimera en egen "betygsavskrift" i sitt eget namn torde detta knappast innebära fara i bevishänseende.

Inte heller om den oriktiga handlingen är en teknisk eller fotografisk kopia behandlas framställandet i lagen som förfalskningsbrott. I stället betraktas utgivandet som missbruk av ett original utan fysisk påverkan på detta (15:12 andra punkten): "utgiver någon sanningslöst handling, som tillkommit medelst genomslag eller fotografering eller på annat dylikt sätt, för riktig kopia av viss urkund, . . .". Att t. ex. som i notisfallet NJA 1966 B 17 framställa en handling med oriktigt sken av att vara en fotostatkopiering av en domstolsprotokoll, genom att sammanställa beläggningsstämplar och namnteckning ur ett äkta domstolsprotokoll med en egenhändigt författad text på lösa blad och fotokopiera detta, och utge kopian för att överensstämma med ett original faller under detta stadgande. Det utgör inte, som RR och HovR menade i fallet,

urkunds förfälskning, trots att en äkthetsbedömning efter de i motiven givna riktlinjerna kunde anses leda till det. Eftersom 15:12 andra punkten finns och avser den här speciella situationen måste den "ta över". Den straffbestämmelsen talar vidare för att det har varit lagstiftarens mening att förfälskning inte heller skall föreligga vid framställning av oriktiga vanliga avskrifter.

Om inget original existerar eller om avskriften/kopian avviker från ett existerande, äkta original blir alltså bedömningen antingen missbruk av urkund enligt 15:12 andra punkten – om det är en teknisk eller fotografisk kopia – eller också anstiftan av osant intygande när vidimation anskaffas, dessförinnan inget brott. Kan det däremot visas att kopian föreställer ett *falskt* original, kommer det i första hand i fråga att utdöma ansvar för den urkunds förfälskning, som framställandet av detta original har inneburit. I ett fall kunde emellertid inte visas att framställaren hade haft uppsåt att begagna originalet direkt eller att risk hade funnits för sådan användning av någon annan person (se nedan i avsnittet om fara i bevishänseende). Framställningen av originalet kunde då inte anses ha inneburit fara i bevishänseende. Istället åtalade man för brukande (åberopande) av falsk urkund enligt 14:9, bestående i just användningen av fotokopia av det falska originalet.

Om en teknisk eller fotografisk kopia avviker från ett äkta original eller om något original inte existerar och kopian dessutom förses med vidimation (intyg om dess överensstämmelse med originalet) föreligger konkurrens mellan 15:11 och 12. I det omnämnda notisfallet NJA 1966 B 17, där framställaren också själv vidimerat, dömde HD för båda brotten i brottskonkurrens. En dissident ansåg enbart ansvar för osant intygande (vidimationen) böra utdömas. Eftersom straffansvaret i de två lagrummen har samma grund, nämligen att en avskrift/kopia tillmäts tilltro då den av särskilda skäl framstår som trovärdig och att straffansvar krävs för att förhindra missbruk av denna tilltro, finns det fog för dissidentens uppfattning att endast ett av straffbuden bör tillämpas.

I fallet NJA 1979 s. 715 dömdes enbart för osant intygande en person som framställt en fotokopia av en fotokopia av en genomslagskopia av ett skuldebrev och intygat att den sålunda framställda handlingen överensstämde med originalet, vilket hade förstörts dessförinnan. Eftersom ett original hade existerat och fotokopian överensstämde med detta var det måhända riktigt att ansvar enligt 15:12 inte aktualiserades i målet. Bedömningen som osant intygande diskuteras nedan vid 15:11.

Uttrycket "eller annorledes" (framställer falsk urkund) i lagtexten innebär att varje åtgärd som resulterar i en falsk urkund uppfyller det här rekvisitet. Enligt motiven täcks med detta uttryck urkunder som saknar underskrift, bl. a. sådana som framställs i tryck. Även här är det behörigheten som avgör äktheten: urkunder som framställts inom ramen för given behörighet är äkta, andra är falska. Vid en beställning

av ett visst antal ex. på ett tryckeri är behörigheten inte längre gående än uppdraget; överexemplar blir falska. En biljettförsäljare vid t. ex. SJ har däremot en behörighet som täcker alla de biljetter han utfärdar i SJ:s namn, även dem han till äventyrs lämnar ut till bekanta utan att kräva betalning etc. Sådant missbruk är inte förfalskning. Förmögenhetsbrottet riktar sig mot SJ/huvudmannen och faller alltså under BrB 10 kap. Behörigheten gör att biljetterna blir äkta urkunder och att en person som i god tro köper en sådan biljett av den förste innehavaren kan åberopa den mot SJ.

Ändra eller utfylla (äkta) urkund

Den andra huvudtypen av förfalskningsåtgärd, falskeligen ändra eller utfylla äkta urkund, avgränsas också efter behörigheten. En ändring av en obehörig person, dvs. annan än urkundens utfärdare eller någon som denne har givit behörighet att företa ändringen, gör urkunden falsk. Den som fyller i belopp på en inblanco-undertecknad check som han har hittat eller tillgripit begår urkundsförfalskning, till skillnad från den som har behörighet att fylla i en sådan check men som överskrider sin befogenhet genom att skriva ett högre belopp än överenskommet.

Ändring av utställaren själv borde inte kunna göra en urkund falsk, eftersom denna efter ändringen fortfarande i allo härrör från den angivne utfärdaren. Ofta är det dock uppenbart att ändring inte kan tillåtas. När en borgensman har tecknat borgen på ett skuldebrev och inte upprepat beloppet utan hänvisat till skuldebrevets text kan skuldebrevsgäldenären inte vara berättigad att efter överenskommelse med borgenären höja skuldsumman i själva reversen; det inverkar på borgensförbindelsens innehåll. Att en sådan ändring utgör urkundsförfalskning kan förklaras med att åtgärden gör borgensmannens urkund falsk: med dess förändrade innehåll härrör den inte längre i allo från den angivne utställaren/borgensmannen. Enligt motiven utgör utställarens ändring förfalskning om det är fråga om en urkund som innebär omedelbar bevisning om en rättighet eller en förpliktelse, och utfärdaren vid ändringstillfället inte äger förfoga över urkunden som sak.¹

Subjektiv täckning

Kravet att en falsk urkund skall ha åstadkommits skall på vanligt sätt vara subjektivt täckt. Gärningsmannen skall ha haft minst eventuellt uppsåt att göra urkunden falsk. Ansvar kan alltså inte ådömas den som utfärdar en urkund i ett namn han sedan länge har levat under, men som

¹ SOU 1944:69 s. 265.

inte är hans rätta namn, om han har för avsikt att ”stå för” urkunden. Han har då inte uppsåt att ge urkunden sken av att härröra från någon annan än den som den i själva verket härrör från (möjligen är den inte ens att betrakta som falsk i objektivt avseende – detta beror dock på användningsområdet). Inte heller föreligger urkundsförfalskning i det från motiven hämtade, något föråldrade fallet att en kvinna, som sammanlever ogift med en man, undertecknar ett hyreskontrakt med sitt förnamn och mannens efternamn för att framstå som gift med mannen. Hon har inte uppsåt att få kontraktet att framstå som undertecknat av någon annan.

Eftersom samtyckets verkan är att någon falsk urkund inte åstadkoms innebär en felaktig tro att samtycke föreligger en brist i uppsåt. I fallet SvJT 1963 rf. s. 61 (Rf-komp.) ogillades ansvarstalan om urkundsförfalskning mot en kvinna, som hade undertecknat checkblanketter med namnet på en person, vars samtycke hon trodde sig ha härtill.

Fara i bevishänseende

Ovan har konstaterats att kravet på att åtgärden skall innebära fara i bevishänseende ersatt den äldre rättens förutsättning att falsifikatet begagnats. I stället för ett skadekrav har vi alltså ett farerekvisit, och detta är av den art som i inledningen betecknats som ett konkret farekrav. Man kan säga att rekvisitet innefattar fyra olika moment, som alla skall vara täckta i det konkreta fallet, såväl objektivt som subjektivt, för att ansvar skall kunna utdömas. Eftersom lagstiftaren emellertid uppenbarligen har utgått från att förfalskningsåtgärder i princip är farliga och varit angelägen att markera det straffvärda häri utan hänsyn till ekonomiska o. d. konsekvenser, har kravet faktiskt fått en blygsam innebörd. Det har som jag närmare skall försöka visa en ganska begränsad avgränsningseffekt.

Fara i bevishänseende förutsätter för det första att falsifikatet har en *trovärdig yttre beskaffenhet*. Man måste alltså göra en jämförelse med ifrågavarande urkundstyp i äkta version. Hur högt kraven på likhet skall ställas kan knappast anges generellt. Har någon vilseletts vållat detta moment i farekravet i regel inga problem. Frågan uppkommer framför allt då gärningsmannen inte har slutfört sin brottsplan. I fallet NJA 1963 s. 373 (Rf-komp.) hade den tilltalade ändrat namn och födelsetid i ett körkort, utfärdat för annan person, men han hade inte satt dit sitt fotografi. Körtortsinnehavarens foto låg instoppat under kortet i fodralet. HD ansåg inte fullbordad urkundsförfalskning föreligga; det var kravet på fara i bevishänseende som inte var objektivt täckt. Här var tydligen ändringarna i och för sig välgjorda, men utan foto hade kortet inte en trovärdig yttre beskaffenhet. I fallet SvJT 1962 rf. s. 19 hade den tilltalade ändrat födelsetid och tidpunkt för utfärdande i ett körkort.

Dessa ändringar var emellertid så klumpigt utförda att fara i bevishänseende (trovärdig yttre beskaffenhet) inte ansågs ha uppkommit. I båda fallen ansågs försök till urkundsförfalskning föreligga, men ansvar härför utdömdes bara i hovrättsfallet. Frivilligt tillbakaträdande ansågs föreligga i fallet NJA 1963 s. 373. I hovrättsfallet var ändringarna klumpigt utförda och tillbakaträdandet torde därför inte ha ansetts som frivilligt (jfr KBrB II⁵ s. 632 f.).

Ibland kan dock en enda förfalskningsåtgärd vara tillräcklig för fullbordat brott, dvs. innebära fara i bevishänseende. Så är fallet när åtgärden räcker för att vilseleda, därför att urkunden i regel inte utsätts för närmare granskning. Att bara byta fotografi på ett månadskort för färd med kommunala transportmedel (t. ex. SL-kort) kan t. ex. vara tillräckligt som förfalskningsåtgärd. Det framgår av fallet SvJT 1975 rf. s. 53, där man visserligen dömde för missbruk av urkund istället, därför att fotot bara var löst instoppat över det ursprungliga fotot i plastfodralet, men där två ledamöter i HovR ansåg urkundsförfalskning föreligga.¹

— Fara i bevishänseende saknas vidare om det är *uteslutet* att falsifikatet skall *begagnas* av förfalskaren själv eller av någon annan. Kravet är dock uppfyllt om åklagaren kan styrka en risk för att t. ex. någon utomstående, trots förfalskarens försiktighetsåtgärder, skulle kunna komma över och begagna urkunden. När HD i det ovannämnda körkortsfallet från år 1963 konstaterar att fara i bevishänseende inte förelegat anges i domskälen dels att gärningsmannen själv inte kunde tänkas begagna kortet i befintligt skick, dels

”(a)tt kortet, utan att han själv åberopade det, skulle kunna komma till användning var praktiskt sett icke att räkna med.”

~ I kravet på fara i bevishänseende ligger för det tredje ett krav på urkundens *inhåll*. Ovan har konstaterats att något krav på bevisbetydelse hos innehållet inte ligger i själva urkundsbegreppet, trots relativsatsen i 14:1 andra stycket. Motiven anger att en sådan avgränsning skall göras med hjälp av kravet på fara i bevishänseende. Sådan kan saknas därför att urkundsinhållet, om än meningsfullt, inte rimligen kan tänkas få betydelse (som SRK uttrycker saken)

”såsom medel för utredning av en angelägenhet som vid behov underkastas en verklig prövning.”

I det ovan diskuterade ”parkeringsbotsfallet”, NJA 1972 s. 643, fann HD detta krav uppfyllt redan genom den bevisfunktion som alla förtryckta och hålstansade inbetalningskort fyller. Inbetalningens karaktär av verkställighet av brottspåföljd åberopades inte i det

¹ Se om detta rättsfall nedan s. 33 och 47.

sammanhanget. Kravet är uppenbarligen lågt ställt.

I fara i bevishänseende ligger till sist ett visst hänsynstagande till de praktiska effekterna av ett användande. Det krävas att *ett begagnande skulle medföra skada eller olägenhet*. Klart är dock att det inte behöver vara fara för ekonomisk skada. Risk för bevisningssvårigheter räcker. I fallet NJA 1968 s. 213 (Rf-komp.) hade en försäljare av målarfärg till sin huvudman istället för av beställare vederbörligen undertecknade ordersedlar insänt andra sådana, där försäljaren själv tecknat beställarnas namn och där villkoren något avvek från de i de ursprungliga ordersedlarna angivna. HR, HovR och RÅ i bestridandet av revisionsansökan menade att fara i bevishänseende uppkommit endast i de delar de nya ordersedlarna avvek från de ursprungliga. HD konstaterar dock, utan att detta hade behövts för att motivera domen på urkundsförfalskning, att fara i bevishänseende hade uppkommit genom framställningen av de falska ordersedlarna,

”oavsett om dessa till innehållet överensstämt med eller avvikit från de ordersedlar (Ö) och (U) själva undertecknat”.

Enligt HD skall alltså urkundsförfalskning anses föreligga när någon upprättar nya ordersedlar helt i överensstämmelse med t. ex. förkomna sådana. Någon risk för förmögenhetsskada kan ett sådant förfarande knappast anses innebära. Försäljarens motiv kan ju tvärtom vara att försäkra bolaget om inkomsten av de gjorda beställningarna och beställarna om de varor de önskat (och sig själv om provision). Risken att bevisläget – inte rättsläget i sak – vid en rättslig tvist skall bli oriktigt är tillräcklig som fara i bevishänseende. Åklagaren angav i 1968 års fall att en av de nya ordersedlarna hade åberopats i ett lagsökningsmål mellan bolaget och en beställare. Att brottet urkundsförfalskning har den här omfattningen framgår direkt av lagtexten: i 14:2 andra stycket (förvanskning av urkund) anges att det förhållandet att gärningen har skett för att förhjälpa någon till hans rätt är en omständighet som kan föranleda att brottet bedöms som ringa.

Subjektiv täckning

Åtminstone eventuellt uppsåt till att åtgärden framkallar fara i bevishänseende måste föreligga för att någon skall kunna dömas som gärningsman, anstiftare eller medhjälpare till urkundsförfalskning. Det innebär att ett åtal skall ogillas om uppsåt saknas i något av de fyra ovan angivna hänseendena.

Undertryckande av urkund

4 §

Den som förstör, gör obrukbar eller undanskaffar urkund, över vilken han vid tillfället ej äger så förfoga, döms, om åtgärden innebär fara i bevishänseende och brottet ej är att anse som bokföringsbrott, för *undertryckande av urkund* till fängelse i högst två år eller, om brottet är ringa, till böter eller fängelse i högst sex månader.

Är brottet grovt, döms till fängelse, lägst sex månader och högst fyra år.

Objekt för brottet är urkunder. Dit hör som under 1 § nämnts även avskrifter. Undanskaffande av en avskrift kan emellertid vara straffritt därför att originalet finns kvar och är lätt att tillgå, liksom det kan vara straffritt att förstöra eller undanskaffa andra urkunder där ett annat exemplar med samma beviskraft lätt kan anskaffas. Detta följer av kravet på fara i bevishänseende, som bl. a. innebär att hinder eller svårigheter vid ett bevisningsförfarande skall följa av gärningen.

Det straffbara handlingssättet anges i lagtexten med orden ”förstör, gör obrukbar eller undanskaffar”. Det väsentliga är att urkunden hindras att utöva sin funktion som bevis. Av formuleringen framgår att det dock inte räcker att enbart vägra att utge en urkund, som man är skyldig att tillhandahålla. Antingen skall gärningsmannen ha aktivt gjort urkunden oåtkomlig mer eller mindre permanent, eller också skall han på samma sätt som vid förfalskning ha förändrat urkunden, men här så att den efter åtgärden inte längre har någon funktion som bevis. Det förstnämnda sättet att gå tillväga illustreras av ett hovrättsfall, SvJT 1966 rf. s. 49, där den tilltalade med våld hade tagit tillbaka en check som han utställt på och överlämnat till en prostituerad som betalning. Han åtalades och dömdes i RR för rån, men enligt HovR kunde den rubriceringen inte användas därför att tillgreppet inte hade innefattat sådan förmögenhetsöverföring som krävs för rån: eftersom checken hade utställts av honom hade tillgreppet inte inneburit annan vinning för honom än att kvinnan förlorat möjligheten att förfoga över handlingen. Däremot ansåg HovR. undertryckande av urkund föreligga, eftersom den tilltalade hade undanskaffat en urkund över vilken han inte ägt förfoga. Dessutom ådömdes ansvar för misshandel, medan det egenmäktiga förfarande som tillgreppet (utan förmögenhetsöverföring) innebar konsumerades av ansvaret enligt 14:4.

Undertryckande genom förändring av urkunden måste skiljas från fall som utgör urkundsförfalskning trots att gärningsmannen endast har suddat eller på annat sätt utplånat text e. d. Har urkunden efter åtgärden ett (förändrat) innehåll och kan den alltså fungera som bevis är 14:1 tillämplig.

I ett hovrättsfall (Svea HovR avd. 1 DB 46/1979) ansågs bestämmelsen om förvanskning av urkund tillämplig. Den tilltalade hade tagit bort fotot på en

annan persons SL-kort och stoppat in ett foto av sig själv löst i plastfodralet. Tingsrätten hade bedömt förfarandet som missbruk av urkund, i linje med det ovan under 1 § nämnda fallet där fotot hade lämnats kvar men täckts av ett instoppat foto av den tilltalade. Onekligen fyllde kortet en bevisfunktion efter borttagandet av fotot, men detta berodde på att ett nytt foto lagts in i fodralet; med majoritetens uppfattning i det andra fallet (SvJT 1975 rf. s 53) är inte en sådan åtgärd en ändring av själva urkunden. Med det synsättet skulle det nu aktuella förfarandet vara att bedöma som undertryckande av urkund, eftersom kortet utan foto inte fyller någon bevisfunktion.¹ Härför krävs dock dels att gärningsmannen inte ägt förfoga över urkunden, dels att åtgärden har inneburit fara i bevishänseende.

En förutsättning för ansvar är att gärningsmannen *inte haft rätt att förfoga så* över urkunden. Han kan genom äganderätt eller annan materiell rätt ha varit berättigad att förstöra urkunden. Den vanlige "undertryckaren" är helt obehörig att befatta sig med urkunden. Men även en ägare är i många fall skyldig att bevara en urkund och således i avsaknad av fri förfoganderätt. En skyldighet att bevara handlingar följer t. ex. av reglerna om editionsplikt i rättegång (RB 38:2–5, 20 § förvaltningsprocesslagen 1971:291); i tvistemål och i förvaltningsprocess kan ansvar för undertryckande följa om ägaren undanskaffar en urkund, beträffande vilken editionsplikten har aktualiserats. Inskränkning i förfoganderätten förekommer också då förundersökning inletts i brottmål. Har urkunden tagits i beslag är detta klart. Däremot har det inte ansetts tillräckligt att husrannsakan har beslutats: ansvar för undertryckande av urkund har av JO inte ansetts kunna komma i fråga när hustrun till en för skattebrott misstänkt person vid husrannsakan befanns ha lämnat över bokföringshandlingar till makens advokat, vilken därefter vägrade lämna ut dem och senare överlämnade dem till en annan advokat (JO:s ämbetsberättelse 1977/78 s. 19 ff.; enligt JO är det idag möjligt att handlingarna skulle ha kunnat fråntas advokaten på en gång med stöd av den s. k. bevissäkringslagen 1975:1027).

Räkenskapsmaterial är dock i och för sig just sådant som kan vara objekt för undertryckande. Av 22 § bokföringslagen (1976:125) följer en skyldighet att bevara bokföringsmaterial i tio år. Om bokföringsbrott enligt 11:5 föreligger är bestämmelsen om undertryckande av urkund inte tillämplig. Ansvar för bokföringsbrott kommer i fråga om skyldigheten att föra ordentliga räkenskaper har väsentligt åsidosatts: försummandet av bokföringsplikten skall ha medfört att rörelsens förlopp, ekonomiska resultat eller ställning inte kan i huvudsak bedömas. Undertryckande av bokföringshandling (t. ex. verifikat) utan sådan effekt kan medföra ansvar enligt 14:4. I detta sammanhang bör man också observera 10 § skattebrottslagen (1971:69), där ansvar för

¹ Försök till urkundsförfälskning kunde det vara endast om (det styrktes att) den tilltalade hade uppsåt att ge urkunden ett bevis-innehåll (=sätta dit sitt eget foto). Försök till den ringa formen – mest trolig här – är enligt 14:12 inte något brott.

försvårande av skattekontroll stadgas för den som allvarligt försvårar myndighets kontrollverksamhet vid beräkning eller uppbörd av skatt eller avgift genom att inte föra eller bevara räkenskaper på föreskrivet sätt. För ansvar krävs åtminstone grov oaktamhet – och att varken BrB 11:5 eller 14:4 är tillämplig.

En bestämmelse om bevarandeskyldighet som kan grunda ansvar för undertryckande (men således inte för bokföringsbrott) är 20 § taxeringslagen (1956:623), en bestämmelse med mycket vid giltighet (skyldighet för alla deklarations- och uppgiftsskyldiga att bevara underlag för deklarations- eller uppgiftsskyldigheten i sex år efter utgången av det kalenderår underlaget avser).

Sin egen urkund – sitt körkort – fick däremot den tilltalade i fallet NJA 1960 s. 537 förstöra straffritt. Som förstörande bedömdes nämligen hans utplåning av två siffror i födelseåret (i det skicket kunde kortet inte användas), men åtgärden var inte brottslig liksom det inte är ett brott att förstöra eller kasta bort sitt körkort (varefter man dock inte längre får köra bil!).

Kravet att åtgärden skall innebära *fara i bevishänseende* får en begränsad betydelse till följd av den nu behandlade inskränkningen till fall av bristande förfoganderätt. Som ovan har nämnts innebär kravet att hinder eller svårighet i bevisningsförfarandet skall kunna följa, och därmed avskiljs undertryckande av urkunder som inte kan tänkas komma till sådan användning eller som är lätta att ersätta.

Som anförts kräver detta brott *uppsåt*. Gärningsmannen måste således t. ex. ha åtminstone eventuellt uppsåt till att viss omständighet (annans äganderätt, editionsplikt i viss rättegång etc.) förtog honom rätten att förfoga över handlingen.

Penningförfalskning och olaga spridande av efterbildning

6 §

Den som eftergör inom eller utom riket gällande penningssedel eller mynt eller annorledes förfalskar sedel eller mynt, dömes för *penningförfalskning* till fängelse i högst fyra år eller, om brottet är ringa, till böter eller fängelse i högst sex månader.

Är brottet grovt, dömes till fängelse, lägst två och högst åtta år.

10 §

Den som, i annat fall än i 9 § sägs, bland allmänheten sprider något, som lätt kan förväxlas med gällande penningssedel, mynt eller offentligt värdeemärke, dömes för *olaga spridande av efterbildning* till böter.

Straffbudet om *penningförfalskning* skyddar såväl svenska som utländska sedlar och mynt, under förutsättning att de faktiskt är gällande, dvs. används som officiellt betalningsmedel någonstans.

Det straffbara handlingssättet anges med uttrycket "eftergör — — eller annorledes förfalskar". Om en sedel är eftergjord eller inte beror på huruvida framställaren har varit *behörig*. En obehörigen framställd sedel är falsk. Ett mynt är eftergjort dels om framställaren är obehörig, dels om denne är behörig men har underlåtit att uppfylla föreskrifter om vikt och halt. Att förändra ett äkta mynts vikt eller halt, t. ex. på kemisk väg, innebär att annorledes förfalska myntet. En sedel kan förfalskas på annat sätt än genom eftergörande genom att text e. d. förändras eller utplånas, så att sedeln får sken av högre värde eller av giltighet trots att den är ogiltig.

Vid penningförfalskning har inte i lagtexten uppställts något krav på att åtgärden skall innebära *fara i bevishänseende*. Lagstiftaren torde ha utgått från att missbruksrisken i fråga om falska pengar är så stor att någon begränsning av det straffbara området i princip inte är motiverad. Men av en jämförelse med 9 §, som behandlar begagnade (utprångling) av bl. a. falska sedlar och därvid kräver fara i bevishänseende, och 11 § om frivilligt tillbakaträdande från bl. a. penningförfalskning genom avvärjande av faran i bevishänseende framgår det att ett motsvarande krav uppställs även vid detta brott. Ansvar kan vara uteslutet därför att det inte förelegat någon risk för begagnande eller därför att föremålet inte fått en trovärdig yttre beskaffenhet. Ytterligare stöd för detta ger brottet olaga spridande av efterbildning. Där avses bl. a. föremål som lätt kan förväxlas med gällande penningssedel eller mynt, och enligt motiven innebär detta att likheten skall vara mindre än att sedeln kan anses vara eftergjord/förfalskad.

Det nu förda resonemanget har betydelse för bedömningen av en numera ofta förekommande missbruksform: användning av kopior av sedlar i bensin- och växlingsautomater. Eftersom de använda kopiorna hittills i regel har varit av dålig kvalitet, dvs. avvikit i utseende från en äkta sedel så starkt att en normalt uppmärksam och aktsam *person* inte har kunnat vilseledas av dem, har kravet på fara i bevishänseende inte varit uppfyllt. Sådana s. k. automatmissbruk kan då endast bedömas som förmögenhetsbrott. Sedan 1 juli 1986 faller de under det nya andra stycket i bedrägeribestämmelsen 9:1 ("automatbedrägeri"; i lindriga fall 9:2).

I fråga om *konkurrens* finns det skäl att notera två ting vid penningförfalskning. Förfalskning av ett flertal sedlar eller mynt bedöms som *ett* enda brott om det för ett omedelbart, praktiskt betraktelsesätt utgör en tillverkning. Bara om det föreligger stort avstånd i tid eller rum frångås den bedömningen. Konkurrensförhållandet penningförfalskning–bedrägeri eller annat förmögenhetsbrott vartill förfalskningen har varit medel löses i regel så, att förfarandet bedöms enbart som förfalskningsbrott. Att bedömningen vid detta brott blir en

annan än vid övriga förfalskningsbrott beror bl. a. på att straffskalan i 14:6 är högre än vid förmögenhetsbrotten.

Brottet *olaga spridande av efterbildning* omfattar bara fall i vilka ett spridande till allmänheten har skett. Det innebär att ett flertal exemplar skall ha spritts i en krets som inte är på samma gång liten och sluten. Tillverkaren kan själv ha spritt efterbildningarna och döms då som gärningsman; han kan vidare dömas för medverkan till ett spridande som utförs av annan. För ansvar är det dock en förutsättning att han har haft uppsåt såväl till att ett olaga spridande skulle ske som till sin egen medverkan (sitt främjande).

Om någon har blivit vilseledd med en dålig sedel-imitation kan det vara tveksamt om bedömningen bör bli bedrägeri eller förfalskningsbrott. Som ovan anförts förutsätts för ansvar enligt 6 § en likhet med en äkta sedel som är tillräckligt stor för att lura ett mänskligt öga. Att någon faktiskt har lurats behöver dock inte vara tillräckligt, eftersom det får anses krävas att en normalt uppmärksam person skulle ha kunnat bli vilseledd. Om penningförfalskning (eller utprångling) inte anses föreligga blir det inte heller fråga om ansvar enligt 10 § om ett enstaka utprånglande föreligger – härför krävs som sagt en spridning bland allmänheten.

Märkesförfalskning

7 §

Eftergör någon gällande frimärke, belägningsstämpel eller annan offentligt eller för allmänheten avsett inländskt eller utländskt värdeemärke eller ock offentlig inländsk eller utländsk kontrollmärkning på mått, vikt, vara, handling eller annat, eller anbringar någon falskt sådant märke eller falskeligen äkta märke eller förfalskar någon eljest sådant märke eller det märkta, dömes, om åtgärden innebär fara i bevishänseende, för *märkesförfalskning* till fängelse i högst två år eller, om brottet är ringa, till böter eller fängelse i högst sex månader.

Är brottet grovt, dömes till fängelse, lägst sex månader och högst fyra år.

Vad som avses med *värdeemärken* respektive *kontrollmärken* har diskuterats ovan under 1 §. Utöver de där nämnda exemplen kan anföras periodmärken på månads- eller årskort av den typ som används t. ex. för färd med Storstockholms Lokaltrafik. Periodmärkena utgör värdeemärken eftersom de har ett ekonomiskt värde som gör dem – temporärt – jämförbara med pengar. Frankering med postverkets frankeringsapparater utgör kontrollmärkning.

Privat kontrollmärkning skyddas inte här. Det enda förfalskningsstadgande som gäller sådan märkning är signaturförfalskning, 5 §: signaturer på konstverk kan ju betecknas som privat kontrollmärkning. Tillverkarstämplar på t. ex. guld- och silverarbeten är inte offentlig

kontrollmärkning utan just signaturer på konstverk (om det inte är fråga om rena industriprodukter).

Att byta ut en sådan stämpel på annans verk och sätta dit sin egen tillverkarstämpel är dock inte straffbart som signaturförfalskning eftersom det brottet förutsätter ett förfarande som gör märket/signaturen falskt. Detta blir närmast osant. Någon motsvarighet till straffbestämmelsen om osant intygande finns inte när det gäller signaturer på konstverk. Eventuellt föreligger ett brott mot lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk.

Kravet att kontrollmärkningen skall vara *offentlig* är uppfyllt även då märkningen utförs av privata företag med stöd av författningsbestämmelse eller särskilt tillstånd. Att både registreringsskyltar och de s. k. kontrollmärken som skall anbringas på skyltarna utgör kontrollmärken i BrB:s mening har nämnts ovan vid 1 §.

Straffbara förfaranden är enligt 7 § eftergörande, anbringande och ändring av märke, om märket är eller genom åtgärden blir falskt. Behörigheten avgör äktheten. I hovrättsfallet RH 156:82 ogillades ett ansvarsyrkande enligt detta lagrum mot en traktorägare som fäst ett för traktorn avsett kontrollmärke på sin bil. Det ansågs inte innebära en obehörig märkning. Man kan dock ifrågasätta om behörigheten för fordonsägaren här går längre än befogenheten, dvs. att anbringa märket på avsett fordon.

Bestämmelsen avser även ändring av ett märkt föremål, t. ex. en justerad vikt. Detta utgör egentligen ett angrepp på sanningshalten och inte äktheten hos märket. Däremot straffas inte förstörande här. En sådan åtgärd kan utgöra skadegörelse.

Att framställa falska periodmärken för t. ex. SL-kort innebär eftergörande, att få ett sådant märke för en utgången månad att se ut som om det gäller en ny månad innebär ändring enligt denna straffbestämmelse. Fara i bevishänseende, som också krävs för ansvar, uppkommer vid sådana förfaranden genom att kortet kan användas som bevis för erlagd färdavgift.

Ett SL-kort är onekligen också en urkund. Att avgöra vilka förfaranden av den enskilde trafikanten som innebär förfalskning av denna är betydligt svårare än när det gäller själva periodmärkena. Behörigheten i det senare avseendet kan konstateras på vanligt sätt; vad trafikanten, som själv har att fylla i stamkortet/blanketten, är behörig att göra kan vara mera tveksamt. De mest straffvärda formerna av missbruk med SL-kort är de som avser periodmärkena (t. ex. tillverkning i stor skala), och på dessa är som sagt straffbestämmelsen om märkesförfalskning tillämplig.

15 kap. Om mened, falskt åtal och annan osann utsaga

(1–9 §§ behandlas inte här.)

Osann och vårdslös försäkran

10 §

Om någon i skriftlig utsaga, som jämlikt lag eller författning avgives under edlig förpliktelse eller på heder och samvete eller under annan dylik försäkran, lämnar osann uppgift eller förtiger sanningen, dömes, om åtgärden innebär fara i bevishänseende, för *osann försäkran* till böter eller fängelse i högst sex månader eller, om brottet är grovt, till fängelse i högst två år.

Sker sådan gärning av grov oaktsamhet, dömes för *vårdslös försäkran* till böter eller fängelse i högst sex månader.

Bland de s. k. brotten mot sanningsplikt i 15 kap. regleras i 10 § generellt skriftliga osanna uppgifter i situationer där sanningsplikten är särskilt betonad. Skriftliga utsagor utgör ju *urkunder* i brottsbalkens mening. Utöver urkundskaraktär skall utsagan av avgetts *under ed, på heder och samvete eller under annan dylik försäkran*, och denna form skall ha varit *föreskriven i lag eller författning* (en av riksdagen, regeringen, förvaltningsmyndighet, kommun eller landstingskommun beslutad generell norm). Sistnämnda förutsättning brast i resningsmålet NJA 1976 s. 233.

Utsagan skall vidare innehålla en *osann uppgift* – vilket även omfattar förnekande av visst förhållande – eller innebära ett *förtigande*. En uppgift om avsikt kan vara en osann uppgift i paragrafens mening; så t. ex. bedömdes en oriktig uppgift i s. k. identitetssedlar vid utförsel av en bil att denna skulle användas endast för eget bruk som osann försäkran i fallet NJA 1953 s. 577.

Slutligen skall åtgärden innebära *fara i bevishänseende*. Vad som anförts om det rekvisitet vid 14:1 äger här motsvarande tillämplighet. Det är utsagans innehåll som skall vara av betydelse som bevis. Vad som skall "räknas till" utsagan kan vara tveksamt; så torde t. ex. uppgift om datum för utsagans avgivande inte höra hit, och ansvar för osann försäkran bör inte kunna följa på den grunden att en oriktig datering medfört fara i bevishänseende.

Bestämmelsen i 15:10 ger möjlighet att föreskriva en straffsanktionerad form för sådant uppgiftslämnande där sanningsenlighet anses speciellt angelägen. En viktig funktion har straffbudet fått genom den nya utskönningslagstiftningen. En utmätningsgäldenär har tidigare i regel inte avkrävs någon skriftlig uppgift om sina tillgångar. Han har kunnat förhålla sig passiv och t. o. m. oriktigt uppge sig sakna tillgångar utan

påföljd. Endast i begränsad utsträckning har institutet utmätningssed kommit till användning. Den som lämnat osann uppgift om sina tillgångar under sådan ed har kunnat straffas enligt 11:1 eller 3 för oredlighet respektive vårdslöshet mot borgenärer. Institutet utmätningssed slopades vid ikraftträdandet av utsökningsbalken den 1 januari 1982, och numera avkrävs utmätningssedens alltid uppgifter om sina tillgångar skriftligen på heder och samvete. Detta innebär att straff för osann respektive, vid grov culpa, vårdslös försäkran kommer i fråga för den som lämnar osann uppgift eller förtiger tillgång. Om han därvid åberopar oriktig handling eller skenavtal tillämpas däremot fortfarande bestämmelsen om oredlighet mot borgenärer (11:1 andra stycket andra punkten).

Om en osann utsaga som avgetts under ed e. l. utgör medel för ett bedrägeri, ett bedrägeriförsök eller annat förmögenhetsbrott kommer i regel endast ansvar för det senare brottet i fråga. I denna konkurrensfråga har lagstiftaren dock inte intagit samma ståndpunkt som vid konkurrens förfalskning – förmögenhetsbrott. Det förhållandet att t. ex. ett bedrägeri har förövats medelst osann försäkran anges i allmänhet inte böra föranleda att bedrägeriet bedöms som grovt.¹ Detsamma anförs beträffande brottet osant intygande. Det har emellertid belagts att man i rättspraxis är benägen att låta ett osant skriftligt uppgiftslämnande inverka på bedömningen av bedrägeriets svårighetsgrad. 1968 års brottsmålsutredning konstaterade i sitt år 1973 avgivna betänkande om bl. a. sjukförsäkringsmissbruk att bedrägeri som förövats medelst osann eller vårdslös försäkran inte betraktas som ringa.² För att uppnå en mildare bedömning av sådana gärningar föreslog utredningen bl. a. att uttrycket ”på heder och samvete” skulle avlägnas ur de begagnade formulärens. Så har numera skett. Ansvar för osant intygande kommer inte i fråga eftersom uppgifterna får anses röra enbart egna angelägenheter; se om detta krav närmare vid 11 §.

Osant intygande

11 §

Lämnar någon i intyg eller annan urkund osann uppgift om vem han är eller om annat än egna angelägenheter eller upprättar någon för skens skull urkund rörande rättshandling, dömes, om åtgärden innebär fara i bevishänseende, för *osant intygande* till böter eller fängelse i högst sex månader. Är brottet med hänsyn till att det innefattar missbruk av tjänsteställning eller eljest att anse som grovt, skall dömas till fängelse i högst två år.

¹ SOU 1944:69 s. 350.

² SOU 1973:13 s. 123.

Den som åberopar eller eljest begagnar osann urkund som avses i första stycket, dömes, om åtgärden innebär fara i bevishänseende, för *brukande av osann urkund* enligt vad där sägs.

I 15:11 straffbeläggs avgivande av skriftlig osann utsaga i vilken urkund som helst; intyg anförs som exempel. I andra avseenden finns betydelsefulla begränsningar i kriminaliseringen. I princip skall uppgiften angå annat än uppgiftslämnarens egna angelägenheter. Det kravet lämnar utrymme för olika tolkningar med mer eller mindre begränsande effekt. Åtgärden skall alltid innebära fara i bevishänseende, och uppgiftslämnaren skall ha haft uppsåt att framkalla sådan fara. Vad detta i praktiken innebär skall diskuteras närmare nedan.

Gärningsman vid brottet osant intygande kan bara vara *den som själv framställer* en urkund. Man kan inte intyga något – sant eller osant – i någon annans urkund. Däremot kan man som redan flera gånger framhållits anstifta urkundsutställaren till ett osant intygande.

Fortfarande finns många specialstadganden om straff för oriktiga skriftliga uppgifter i skilda sammanhang. Ibland anges dessa uttryckligen som subsidiära i förhållande till straffbud i BrB. Finns ingen sådan s. k. subsidiaritetsklausul är i regel den speciella bestämmelsen enbart tillämplig, dvs. den konsumerar BrB 15:11 enligt reglerna om s. k. skenbar lagkonkurrens (=av två enligt ordalydelsen tillämpliga straffbud tillämpas endast det ena). Ett exempel härpå är 15:10.

Härvid åberopas en allmän regel, den s. k. lex specialis-regeln, som ger en speciell bestämmelse företräde framför en mera allmän sådan, vilken enligt sin lydelse även omfattar specialfallet. I fallet NJA 1958 s. 369 åtalades stiftarna av ett s. k. skrivbordsbolag för osant intygande för att de hade avgett oriktig försäkran att aktiekapitalet blivit inbetalat i pengar. Alternativt yrkades ansvar enligt 213 § 3 i den då gällande aktiebolagslagen, som stadgade straff just för oriktig uppgift i försäkran till registreringsmyndighet. RR dömde för osant intygande men HovR ändrade rubriceringen till 213 § 3 aktiebolagslagen. HD beviljade inte prövningstillstånd. Här befanns alltså en specialbestämmelse exklusivt tillämplig. I fallet NJA 1969 s. 201 åtalades B för osant intygande för att han i ansökan om duplett av besiktningsinstrument för bil oriktigt uppgett att instrumentet hade förkommit. HR och HovR tillämpade 15:11. I revisionsansökan hävdade den tilltalade att en bestämmelse i den då gällande vägtrafikförordningen, 65 § 5 mom. andra stycket, skulle tillämpas istället för BrB 15:11; detta specialstraffbud avsåg just den aktuella situationen. Men HD fastställde domen med hänvisning till vad RÅ hade åberopat till bestridande av ändringsyrkandet, nämligen "den ordning i vilken författningen (VTF) tillkommit". Här tillämpades en annan princip, kallad lex superior-regeln, enligt vilken en bestämmelse av högre dignitet tar över en annan av lägre sådan (grundlag tar över ordinär lag, lag tar över förordning som tillkommit utan riksdagens medverkan etc.) Viss oklarhet råder om hur de här nämnda principerna förhåller sig till varandra. Om en allmän bestämmelse anses konsumera en speciell bestämmelse i en författning av lägre dignitet föreligger uppenbarligen ett slags lagtekniskt fel. Den speciella bestämmelsen kan då aldrig tillämpas.

Det första av de tre fall som behandlas i 15:11 har berörts ovan i samband med urkunds förfälskning: att *lämna osann uppgift om vem man är* i ett intyg eller en annan urkund. En sådan gärning resulterar ofta i vad som måste betraktas som en objektivt falsk urkund. Bedömningen av en urkunds äkthet ger inget utrymme för att ta hänsyn till under vilka förhållanden – ”öppet” eller ”i det fördolda” – en oriktig utställarangelägenhet har lämnats. I praxis har man när det gäller urkunder av mindre vikt följt motivens anvisningar att vissa situationer skall föras till 15:11. Därmed har man så att säga dragit konsekvenserna av att 15:11 första punkten finns i lagen men i form av en kompromiss, som ställer detta brott och den ringa formen av urkunds förfälskning vid sidan av varandra, som två i viss mån parallella straffbud.

En oriktig namnuppgift som underskrift i en urkund kan, som ovan anförts, ibland inte anses resultera i en falsk urkund. Den som använder antaget namn, under vilket han är känd, begår inte urkunds förfälskning. Straffbudet om osant intygande kan då istället komma i fråga, om användandet av det antagna namnet medför fara i bevishänseende. Mera tveksam i valet mellan de här straffbestämmelserna kan man vara när en urkund har utfärdats i oriktigt namn av någon, som i vissa avseenden ämnar ”stå för” urkunden som sin, i andra inte: bankkonto öppnas i annans namn för att dölja förmögenhet för skattemyndigheterna men naturligtvis med avsikt att disponera pengarna genom uttag etc. Enligt departementschefen i propositionen 1948:80 bör ett sådant handlande bedömas som förfälskning.

Det andra fallet av osant intygande är det praktiskt viktigaste: att i en urkund *lämna osann uppgift om annat än egna angelägenheter*. En vidimation utgör en uppgift om annat än egna angelägenheter. En meritförteckning är typexemplet på en handling som rör egna angelägenheter; osann uppgift i en sådan är alltså inte osant intygande. Enligt motiven avses inte heller oriktiga uppgifter i handelsböcker. Sådant kan vara straffbart som bokföringsbrott eller led i ett svindleri- eller bedrägeribrott. Det är osäkert om motivuttalandet utesluter att en ställföreträdare för en juridisk person, t. ex. en styrelseledamot i ett aktiebolag, kan dömas för osant intygande om han i bolagets bokföring inför eller låter inför en enstaka oriktig uppgift som innebär fara i bevishänseende (att omfattande oriktigheter utgör bokföringsbrott har berörts ovan vid 14:4); detta utgör ju inte någon uppgift om *styrelseledamotens* egna angelägenheter. Ett kvitto av en privatperson anges också i motiven röra egna angelägenheter och därför falla utanför paragrafen. I fallet NJA 1961 s. 415 ogillades ansvarstalan för anstiftan av osant intygande mot en statstjänsteman, som hade låtit en plåtslagare utfärda kvitto på betalning för arbete, som utförts av plåtslagaren för statstjänstemannens privata räkning. Arbetet hade utförts gratis, mot löfte om förmåner (muta). HD fann att kvittot avsåg enbart utställarens

egna angelägenheter med hänvisning till det nämnda motivuttalandet, men man framhöll också att kvittot inte avsåg en blott fingerad prestationsskyldighet. I fallet NJA 1975 s. 92 hade en fastighetsmäklare utfärdat kvitto avseende fordran på försäljningsprovision. Enligt kvittot hade beloppet betalats kontant, men i själva verket hade endast en accepterad växel överlämnats. Kvittot användes för att hindra utmätning av provisionsfordran för mäklarens gäld. HD konstaterade också här att det rörde sig om en verklig prestationsskyldighet. Den oriktiga uppgiften att likvid i pengar hade erlagts ansågs gälla enbart kvittoutfärdarens egna angelägenheter och åtalet ogillades.

Vad som är egna angelägenheter kan indirekt ofta sägas avse även annans angelägenhet. I fallet SvJT 1969 rf. s. 69 hade den tilltalade i en anmälan till försäkringsbolag om skada på sin bil oriktigt uppgett att han själv kört bilen vid skadetillfället. Åklagaren hävdade att detta samtidigt innebar ett påstående att ingen annan hade kört bilen då och därför var straffbart som osant intygande. HR och HovR ansåg dock uppgiften röra enbart den tilltalades egna angelägenheter. I ett särskilt yttrande framhöll ordföranden på den dömande hovrättsavdelningen, att man vid den här bedömningen inte skall fästa avseende vid om uttalandet handlar om något som uppgiftslämnaren har gjort eller något som någon annan har gjort. Avgörande är istället om uttalandet har gjorts i egen sak eller i annans sak. Bara om uttalandet har gjorts *i annans sak*, såsom i ett intyg avsett att åberopas av någon annan, kan ansvar för osant intygande komma i fråga. Den tilltalades skadeanmälan var en utsaga i egen sak och därför inte brottslig enligt detta stadgande.

Rättsläget förefaller dock inte vara så klart som detta yttrande ger intryck av. I det ovan berörda fallet NJA 1969 s. 201 dömdes den som ansökte om duplett av besiktningsinstrument för osant intygande för att han påstått att originalet förkommit. HD anförde att originalet vid tiden för ansökningen innehades av viss annan person:

”Den lämnade uppgiften var således oriktig och rörde icke endast (B:s) egna angelägenheter.”

Utgjorde verkligen denna ansökan något mer än ett uttalande i egen sak?

Att en oriktig vidimation kan utgöra osant intygande har redan konstaterats. Vidimanten uttalar sig ju om annat än egna angelägenheter då han/hon intygar att avskriften/kopian överensstämmer med originalet. För att vidimanten skall kunna dömas till ansvar krävs att han/hon har åtminstone eventuellt uppsåt till att något original inte existerar eller till att avskriften/kopian inte överensstämmer med detta. Att bara lita på den som begär vidimation är således inte straffbart; 11 § innefattar ju, i motsats till 10 §, inte något culpaansvar. Ansvar för

anstiftan av osant intygande kan dock drabba den som utber sig om vidimationen trots att vidimanten går fri; varje medverkande döms ju efter det uppsåt eller den oaktsamhet som ligger honom till last (23:4 andra stycket).

I fallet NJA 1979 s. 715 användes, som ovan vid 14:1 nämnts, straffbudet i 15:11 på ett intygande att en handling, som utgjorde fotokopia av en fotokopia av en genomslagskopia av ett icke längre existerande original – ett skuldebrev –, överensstämde med originalet. Intyget innefattade enligt HD uppgift om att den bild av en originalrevers som fotokopian förmedlade överensstämde med förlagan. Då förlagan inte utgjorts av någon originalrevers ansågs uppgiften osann.

Utgången ger anledning till viss tvekan. Om en vidimation inte anses innefatta ett påstående att vidimanten själv sett originalet och konstaterat överensstämmelsen kan den knappast heller anses innefatta ett påstående att fotokopian är en "förstahandskopia". Vad som utsågs i vidimationstexten är att kopians överensstämmelse med originalet intygades. I så måtto var vidimationen ett sant intygande. Att vidimanten insåg att kopian kunde användas som bevis för att originalet hade existerat och innehafts av skuldebrevsgäldenären vid en viss tidpunkt bör knappast räcka för ansvar, eftersom härför krävs en osann uppgift i ett intyg. Falsa bevis kan, som ovan framhållits, medföra ansvar – enligt 14:2 – även om de bevisar ett sant förhållande; fara i bevishänseende omfattar fara för ett oriktigt bevisläge oberoende av sakläget. Men straffansvaret för osant intygande är annorlunda utformat: det krävs ett osant innehåll, och osanningen skall avse just det varom intygandet handlar. Om ett förfarande av det slag som förelåg i fallet NJA 1979 s. 715 använts för att få en oskyldig person fälld till ansvar för ett brott, t. ex. behörighetsmissbruk (dubbelkrav), skulle straff för bevisförvanskning enligt 15:8 ha kommit i fråga. Det straffbudet avser oriktig bevisning av annat slag än bristande äkthet och osant innehåll i vissa typiska bevismedel, vilket särskilt kriminaliserats i 14 kap. och 15 kap. 10 – 11 §§. Av straffbestämmelserna i 15 kap. skulle möjligen, som ovan vid 14:1 antytts, 12 § kunna komma i fråga: kopian utgavs sanningslöst för riktig kopia av viss urkund i så måtto att den var en kopia av en kopia (jfr. HD:s domskäl), men en riktig kopia av originalet kan den ju ändå anses vara!

Det tredje fallet av osant intygande är *upprättande av osann urkund rörande rättshandling* eller, med lagens ord, *av en urkund för skens skull*. Praxis är här mycket sparsam. Ett fall som nog kan hänföras hit är dock NJA 1962 s. 631 (Rf-komp.), där den tilltalade hade anstiftat en person att utfärda kvitton på betalning som angavs gälla försålda varor medan fråga i själva verket var om ersättning för utfört arbete. Åtalet gällde även häleribrott; kvittona användes för att dölja sådan brottslighet. HD dömde för medhjälp till osant intygande med motiveringen att kvittona, förutom uppgifter om att beloppen mottagits av kvittoutfärdaren, också innehöll oriktiga uppgifter om de häremot svarande motprestationerna.¹

¹ I referatet i NJA finns ett tryckfel: motprestationerna från "Hans" sida, istället för "hans" (=kvittoutfärdarens).

Detta låter närmast som en prövning av kravet att utsagan skall avse annat än egna angelägenheter. Det skulle således vara fråga om ett fall av den andra gärningstypen i 15:11. Utgången blir i så fall anmärkningsvärd med hänsyn till motivuttalandet rörande kvitton av privatpersoner. När HD här och i de ovan anförda fallen NJA 1961 s. 415 och 1975 s. 92 talar om fingerad prestationsskyldighet avses dock troligen det tredje, nu behandlade fallet av osant intygande. Ett kvitto som avser en uppdiktad prestationsskyldighet är en för skens skull upprättad urkund rörande rättshandling.

Vid alla tre formerna av osant intygande krävs att åtgärden innebär *fara i bevishänseende*. Delvis får detta krav anses ha samma innebörd som det ovan diskuterade "annat än egna angelägenheter": uttalanden i egen sak bemöts inte med den tilltro som är en förutsättning för att straffskydd skall vara motiverat. I rättsfallet NJA 1977 s. 46 har HD ogillat åtal för grovt osant intygande av typen upprättande av skenurkund med motiveringen att fara i bevishänseende inte uppkommit. En tillverkare av anläggningar för biltvätt, som hade ett antal anläggningar uthyrda för eventuell senare försäljning, pantförskrev några sådana hyresavtal till en bank som ytterligare säkerhet för tidigare beviljade krediter. När vid meddelande till förhyrarna några av avtalen visade sig inte längre vara gällande, eftersom försäljning hade skett, lade gäldenären på bankens anmodan några andra hyresavtal som säkerhet i de förras ställe. Pantavtalet daterades inte om. Enligt domstolarna innebar utbytet ett nytt pantavtal med oriktig datering. TR och HovR ansåg förfarandet innebära upprättande för skens skull av urkund rörande rättshandling, vilket medfört fara i bevishänseende. Men HD fann att någon i fara i bevishänseende inte hade uppkommit genom den oriktiga dateringen av avtalet. För en sakrättsligt giltig pantsättning krävdes att förhyraren underrättades om pantsättningen (denuntiation). Dateringen var därför utan betydelse för frågan om eller när giltig pantsättning kommit till stånd. Detsamma gällde återvinningsmöjligheten, eftersom även i det avseendet denuntiationens datum var avgörande.

I KBrB framhålls att straffbudet om osant intygande kan tillämpas på antedateringar av avtal för att ge dessa sken av att vara upprättade innan en ransoneringsföreskrift, skattehöjning e. d. trätt i kraft. För att ansvar skall komma i fråga krävs dock, som rättsfallet visar, att feldateringen har inneburit fara i bevishänseende. Det är mycket vanligt i det praktiska rättslivet att handlingar dateras, inte den dag då de upprättats, utan en dag som är lämplig t. ex. för ränteberäkning, liksom att sammanträdesprotokoll dateras viss dag trots att något formligt sammanträde då inte har hållits. Ett sådant förfarande utgör osant intygande endast om dateringen är av betydelse som bevis i annat hänseende än mellan de införstådda personerna och detta förhållande täcks av utställarens/utställarnas uppsåt.

Straffbudet i 15:11 första stycket är, liksom andra stycket om åberopande eller annat begagnande av osann urkund, i enlighet med vad som anförts ovan vid 15:10, subsidiärt till t. ex. bedrägeri. Det bör observeras att, vid åtal för begagnande, fara i bevishänseende-kravet hänför sig till detta, inte till själva framställningen. Det kan tänkas att sådan fara inte förelåg vid framställningen och denna därför inte utgjorde brott men att sådan följer av ett senare begagnande. Ansvar kan då utdömas härför. Däremot hänför sig begränsningen till osanna uppgifter om annat än egna angelägenheter till "intygaren". Om en annan person begagnar en urkund som inte medför straffansvar för "intygaren" enär den rört enbart dennes egna angelägenheter kan inte heller begagnaren straffas.

Missbruk av urkund

12 §

Missbrukar någon pass, betyg eller dylik för viss man utställd urkund genom att giva sig eller annan ut för honom eller utlämnar han urkunden att sålunda missbrukas, eller utger någon sanningslöst handling, som tillkommit medelst genomslag eller fotografering eller på annat dylikt sätt, för riktig kopia av viss urkund, dömes, om åtgärden innebär fara i bevishänseende, för *missbruk av urkund* till böter eller fängelse i högst sex månader eller, om brottet är grovt, till fängelse i högst två år.

Det i lagtexten först nämnda fallet, att någon brukar annans legitimationshandling etc., har en utformning som bör observeras. Som gärningsman straffas inte bara den som missbrukar annans legitimationshandling genom att utge sig själv för handlingens rätte innehavare. Lagtexten nämner också att utge annan för att vara den personen, och, framför allt, att lämna ut egen legitimationshandling att begagnas av annan. Då en person vid utresa från Sverige visade sig i resväskan ha ett antal pass, utfärdade för personer som invandrat till Sverige från det land dit han var på väg, kunde den här straffbestämmelsen inte tillämpas direkt på hans handlande. Han hade ännu inte utgett någon för att vara innehavare av något av passen. Inte heller hade passen ännu använts av några andra, till vilkas brott mannen kunde dömas för anstiftan eller medhjälp. Men passen hade utlämnats (till honom för vidare befordran) att missbrukas, vilket utgör fullbordat brott. Härför hade mannen ådragit sig medverkanansvar. Den här utformningen uppväger alltså i viss mån det förhållandet att brottet inte är straffbart på försöksstadiet eller som förberedelse eller stämpling (jfr 15:15). Se också beträffande ansvar för förfaranden av denna art 96 § utlänningslagen (1980:376) i dess lydelse fr. o. m. den 1 juli 1984.

Det förefaller som om man i praxis sällan beaktar att missbruk av urkund (användande av annans legitimationshandling) förekommer i samband med post- och bankbedrägerier medelst urkundsförfalskning. Den "dubbla" konkurrenssituationen har inte behandlats i förarbetena. Tydligen betraktas den som skenbar lagkonkurrens, och det anses tillräckligt att utdöma ansvar för förmögenhetsbrottet med beaktande av förfalskningen som försvårande omständighet.

Enligt motiven skall det vara fråga om en handling som är utställd för att tjäna till att identifiera den person för vilken den är utfärdad eller ange egenskaper hos denne. Däremot omfattas inte handlingar som huvudsakligen tjänar andra ändamål, t. ex. bankböcker. Straffbudet sägs vara tillämpligt bl. a. beträffande för viss man utställda inträdesbiljetter. Ovan har redovisats ett hovrättsfall där stadgandet tillämpades på en person som hade använt annans s. k. SL-kort (SvJT 1975 rf. s. 53; urkundsförfalskning ansågs av majoriteten inte föreligga trots att ett nytt fotografi hade använts, eftersom detta inte anbragts på stamkortet utan låg löst instoppat i plastfodralet). I hovrättsfallet RH 94:81 tillämpades denna straffbestämmelse på utlämnande av sjukförsäkringsbesked (en urkund som, enligt hovrätten, "alltjämt i viss utsträckning tillmätes betydelse vid identitetskontroll". Att beskedet med innehavarens samtycke försetts med dennes namn av den man som mottagit och använt beskedet för att legitimera sig (då han frivilligt avtjänade den andres en-månads fängelsestraff!) kunde inte föranleda ansvar enligt 1 §; beskedet blev ju inte därigenom falskt.

Det andra fallet, sanningslöst utgivande av teknisk eller fotografisk kopia som riktig kopia av viss urkund, har redan berörts¹. Straffbudet är inte aktuellt i de ovan behandlade fallen med kopierade sedlar², eftersom den som nyttjar dessa i bensin- eller växlingsautomater utger dem för att vara riktiga sedlar, inte kopior!

¹ Se härom ovan s. 26 f.

² Se härom ovan s. 35.

Tillbakaträdande

Avslutningsvis skall här beröras de bestämmelser om frivilligt tillbakaträdande från brott som finns i dessa kapitel i BrB. De ger anledning att återknyta till vad som inledningsvis anfördes om brottens konstruktion. Fullbordat brott förutsätter inte att skada har inträffat utan bara att risk för sådan skada har uppkommit. Här finns alltså ett utrymme för ingripanden som kan förhindra skadan, undanröja risken. För att befrämja sådana ingripanden ges, i vartdera av de tre brottsbalkskapitel som behandlar brott mot allmänheten, bestämmelser om ansvarsfrihet eller straffflindring vid tillbakaträdande, som sker innan avsevärd olägenhet har uppkommit: 13:11, 14:11 och 15:14.

Dessa bestämmelser gäller alltså tillbakaträdande från *fullbordade brott*. När det gäller försök, förberedelse och stämpling till brott finns ju en generell bestämmelse om ansvarsfrihet vid frivilligt tillbakaträdande i BrB 23:3. Ytterligare några bestämmelser om tillbakaträdande finns i vår strafflagstiftning, nämligen i 5 § 2 st. varusmuggningslagen (1960:418) och 12 § skattebrottslagen. Den senare bestämmelsen gäller frivilligt tillbakaträdande från såväl försök till skattebrott som fullbordat skattebrott.

När ett tillbakaträdande skall anses *frivilligt* avgörs här efter samma principer som vid tillbakaträdande från försök, förberedelse och stämpling till brott. KBrB II innehåller vid 23:3 en utförlig redovisning härav.

Om flera personer har medverkat till ett brott enligt 13–15 kap. medför ett tillbakaträdande i princip¹ endast straffflindring (ansvarsfrihet) för den tillbakaträdande själv. Detta gäller vid alla bestämmelser om tillbakaträdande, och det brukar i doktrinen uttryckas så, att tillbakaträdandet är en *omständighet av subjektiv betydelse*.

Den viktigaste omständigheten av subjektiv betydelse – dvs. utan betydelse för andra medverkandes ansvar – är den enskilde medverkandes subjektiva inställning, hans uppsåt, oaktsamhet eller avsaknad härav. Exempel på detta har getts på flera ställen i kompendiet, där det t. ex. har konstaterats att någon kan dömas för anstiftan av urkundsförfalskning trots att den som har utfört själva gärningen inte handlat uppsåtligt och således inte kan ställas till ansvar.

¹ Rättsläget är dock i viss mån oklart; se härom KBrB II⁵ s. 633 ff.

RÄTTSFALL

NJA	1953 s. 577	39	1977 s. 259	14
	1958 s. 369	41	1979 s. 715	27, 44
	1959 s. 31	23		
	1960 s. 537	34	RH 94:81	47
	1961 s. 415	42 f., 45	166:81	21
	1961 C 177	17 f.	156:82	37
	1963 s. 373	29 f.		
	1966 s. 299	24	SvJT 1962 rf. s. 19	29 f.
	1966 B 17	26 f.	1963 rf. s. 61	29
	1968 s. 213	31	1969 rf. s. 33	24
	1969 s. 201	41, 43	1969 rf. s. 69	43
	1972 s. 643	12, 16 f., 30 f.	1975 rf. s. 53	30, 33, 47
	1972 B 23	20		
	1975 s. 92	43, 45	Svea hovrätt, avd. 1,	
	1976 s. 233	39	DB 46/1979	32 f.
	1977 s. 46	45		

SAKREGISTER

abstrakt fara	9	check	28, 32
aktiebrev	14		
anonym (skrift)	14	datering	45
ansvarsfrihetsgrund	19	domstolsprotokoll	26
automatisk uppteckning	18		
automatmissbruk	35	editionsplikt	33
avskrifter	26, 32	EEG	18
		effektbrott	9
bandupptagning	11	egenhändig underskrift	15, 19, 21
bankbok	47	EKG	18
befogenhet	21		
begagnande	12, 18, 30, 46	falsk	11, 12, 19, 20
belägningsstämpel	14	fara	9
behörighet	21, 35	firmateckning	22
bensinautomat, anv. av		fotografi	16, 29, 30, 32 f.
sedelkopior i	35, 47	fotokopia	26, 44
bevisbetydelse	16, 30	frankering(sapparat)	36
bevismärke	14	frimärke	14
bild	16	färdskrivardiagram	18
biljett	13, 28	förmögenhetsbrott	12, 21, 40
blankett	15, 17, 18	försvårande av skatte-	
bokföringsbrott	33	kontroll	33 f.
bokföringshandling	33, 42	förvanskning av urkund	31
borgensförbindelse	28		
brottskonkurrens	12		

handling	14	obligation	14
handlingsdelikt	9	ogiltighet	19, 22, 25, 35
hypotetiskt samtycke	21	omedelbar kommunika- tion	11
hålstansning/-kort	17, 18, 30	ordersedel	31
inbetalningskort	16, 30	ordningsbot, föreläggan- de av	24
inblancounderskrift	28		
inteckningshandling	14		
justeringsmärke (på mått och vikt)	14, 37	parkeringsbot	16
		pass	16, 19, 46
kassakvitto	14	periodmärke	36
konkret fara	9	postanvisning	15
kontramärke	14	postväxel	24
kontrollmärke	14, 36 f.		
kvitto	42, 44	registreringsskylt	14, 37
körkort	16, 29 f., 34	samtycke	19 ff., 29, 47
		signatur	37
lagkonkurrens, verklig	12	sjukförsäkringsbesked	47
– skenbar	35, 41	sjukförsäkringsmissbruk	40
legitimationskort	13, 46	skrivtekniskt hjälpmedel	17
lex specialis-regeln	41	S-märke	14
lex superior-regeln	41	statistik	10
		subsidiaritetsklausul	41
magnetband	14, 16		
medelbar kommunika- tion	11	teknisk kopia	26
metallstämpel	14	telefonrecept	25 f.
mikrofilm	18	telegram	25
mottagningsbevis	14	tentamensbok	15 f.
månadskort	30, 32 f., 36, 47	testamente	19
”mänskligt redskap”	20	tillverkarstämpel	37
		tryckt handling	17, 27 f.
namnidentitet	23		
nummerlapp	15	urkund	13 ff.
närvarolista	20	utmätning	39 f.
		vidimation	26 f., 43 f.
		värde­märke	14, 36 f.

Stiftelsen Juristförlagets utgivning består huvudsakligen av kurskompendier och läroböcker. Kompendierna är avsedda för undervisningsbruk medan läroböckerna även vänder sig till praktisk verksamma jurister.

Stiftelsen Juristförlaget utger bl a:

Civilrätt

Bernitz m fl, Immaterialrätt (studentupplagan 1983)

Bernitz, Svensk marknadsrätt (studentupplagan 1983)

Carlén-Wendels, Bodelning och arvsskifte (1985)

Carlén-Wendels, Bodelning Arvsskifte enligt förslaget till äktenskapsbalk m m (1985)

Dufwa, Produktansvarets reformering (1984)

Göransson, Förtroendemannalagen (1984)

Hellner, Skadeståndsrätt (1985)

Hellner, Speciell avtalsrätt I. Köprätt (1982)

Hellner, Speciell avtalsrätt II. Kontraktsrätt (1984)

Hessler, Nya jordabalken kap. 16 och 18 (1983)

Schmidt, Löntagarrätt. Reviderad upplaga för undervisningsbruk (1985)

Tiberg, Fordringsrätt (1986)

Offentlig rätt

Ragnemalm, Förvaltningsrättsliga författningar 1 (1986)

Ragnemalm, Förvaltningsrättsliga författningar 2 (1985)

Ragnemalm, Statsrättsliga författningar (1986)

Processrätt

Heuman, Process- och straffrätt för juridisk översikt kurs (1985)

Rättshistoria

Wernstedt, Fastighetsrättens historia (1979)

Straffrätt

Agge-Thornstedt, Straffrättens allmänna del (1984)

Hoflund, Anteckningar om påföljdssystemet (1983)

Hoflund, Trafikbrottslagen (1983)

Löfmarck, Förfalskningsbrotten m m (1986)

Löfmarck, Straffansvar (1985)

Rättsfallssamlingar

Civilrätt A (1985)

Civilrätt D (1986)

Familjerätt (1985)

Immaterialrätt och marknadsrätt (1982)

Skadeståndsrätt (1984)

Straffrätt (1985)

Övrigt

Alhanko, Ekonomisk analys (1986)

Bernitz m fl, FINNA RÄTT – Juristens källmaterial och arbetsmetoder (1985)

Helander, Skrivningsfrågor och övningsexempel för juridisk introduktionskurs m m (1984)

Heuman, Processrättsliga uppsatser (1986)

Kleineman m fl, Övningsexempel och skrivningsfrågor för civilrätt A (1985)

Studiehandbok, Juristlinjen 180 p Stockholms universitet (1985)

Ståhlros, Företagshemligheter – Know How (1986)

Juridiska fakultetens skriftserie

Nr 1. Arbetsrättsliga uppsatser (1982)

Nr 2. *Hedman*, Ansvar och ersättning vid medicinsk verksamhet (1984)

Nr 3. *Peterson*, Äganderätt, avtalsfrihet och fördelning av företagets vinster. Vinstandelssystem i svensk 1800-talsdebatt (1984)

Nr 4. *Pehrson*, EG och immaterialrätten. Gemenskapsrättens inverkan på nationell immaterialrätt (1985)

Nr 5. *Magnusson/Sandberg*, Rättssäkerheten i fackföreningar (1985)

Nr 6. *Hellner m fl*, Rationalitet och emperi i rättsvetenskapen (1985)

Nr 7. *Levin*, Rätt till egen bild (1986)

Nr 8. *Melz*, Kapitalvinstbeskattnings problem – Företrädesvis vid fastighetsförsäljningar (1986)

Nr 9. *Lodin*, Perspektiv på skatterätten (1986)